

Sarra persze Kossuth továbbra sem volt kapható, hogy ha már radikálisokat nem hívhat meg az új kormányba, most helyettük netalán a béke-pártiak közül ruházzon fel miniszteri tárcával akár csak egyet is. De az adott körülmények között, mikor a béképárt politikáját már az eddig tőle balra elhelyezkedő képviselők zöme is messzemenően osztotta, a béképártiaknak nem is volt szükségük egyetlen miniszteri tárcára sem, hiszen céljaik érvényesítéséhez tökéletesen elegendő volt, ha az új kormány feje – mondjuk – Szemere lesz. Az a Szemere Bertalan, aki a szeptemberi fordulat idején a kossuthival meglehetősen rokon álláspontra helyezkedett ugyan, s az önvédelmi harc szervezése érdekében december közepe óta a Felvidék teljhatalmú országos biztosaként is igen sokat tett, akiről azonban köztudott volt, hogy önmagát – nézetrokonság ide, nézetrokonság oda – sokkal többre tartja Kossuthnál, minek folytán a végsőkig is kész volna elmenni, csak hogy Kossuth vezető szerepét magára testálhassa, s akiről köztudott volt az is, hogy mélységes ellenszenvet érez a radikálisok iránt.

A béképártiak tehát most nemcsak kifogást nem emeltek Szemere miniszterelnöksége ellen, hanem a nyilvánosság előtt az *Esti Lapok* há-sábjain elsőként éppen ők kezdték hangoztatni, hogy a miniszterelnöki tisztség betöltésére egyedül Szemere hivatott. És joggal, hiszen Szemere, miután a Felvidékről visszaérkezett Debrecenbe, maga is mindenél fontosabbnak találta, hogy rendszeres tanácskozásokat folytasson vélük annak kimódolására, miként vigyék majd keresztül „Kossuth jogainak szorításá”-t.³ Ennél jobban pedig az ekkorra kialakult helyzet súlyosságát már csak az jellemezheti, hogy Kossuth, akinek az emberismeret – enyhén szólva is – gyenge oldala volt, de éppen Szemerén nem lehetett nehéz átlátnia, most ennek ellenére már maga is kénytelen volt Szemerét ismerni el az egyedi kormányképes jelöltnek.

A leendő kormányfő kilétének eldőlte után pedig azonnal megkezdődhetett a „Kossuth jogainak szorításá”-ra kidolgozott tervez foganatosítása is. Ugyanazok a béképártiak tehát, akik április közepén még annak hangsúlyozásával tűntek ki, hogy megengedhetetlen volna, ha az országgyűlés feloszlatásának eddig királyi felségjogként kezelt jogát ezentúl az

³ Erről: KEMÉNY ZSIGMOND, Emlékírat 1849-ből (In: Báró Kemény Zsigmond összes művei. Szerk. GYULAI PÁL. IX.) Bp. 1907. 127–128.

ország kormányzó-elnöke gyakorolná, a képviselőház április végi ülésein már főleg azt bizonygatták, mennyire szükséges, hogy a kormányzó-elnök, nem lévén alávetve miniszteri felelősségeknek, kormányzati ügyekbe egyáltalán ne avatkozzék bele, hanem csak felségjogokat gyakoroljon, az ország kormányzását pedig teljes egészében hagyja a kijelölendő miniszterekre, akiket viszont miniszteri felelősség fog kötni.

S Kossuth, aki természetesen maga is jól látta, hogy az ő szerepét így lépésről lépésre szinte a semmivel igyekeznek egyenlővé tenni, eleinte makacsul szembehelyezkedett a békepárt követeléseivel, végül azonban megint csak engedni kényszerült. Szemere ugyanis határozottan ki-jelentette, hogy ellenkező esetben nem vállalja a kormányalakítást. Kossuthnak pedig, mióta rádöbbent arra, hogy az országgyűlési többség Szemere mögött áll, azt is meg kellett értenie, hogy a többség eszerint az utóbbi hetekben nemcsak az önvédelmi háború következetes tovább-folytatásához ragaszkodó baloldaltól fordult el, hanem tőle magától is, s így, ha ez a többség maradéktalanul még mindig nem törekzik felszámolni az ő vezető szerepét, csupán hatáskörének nagyfokú korlátozását vette egyelőre tervbe, az legfeljebb annak tulajdonítható, hogy a nép millióinak tudatában a Kossuth név a forradalom során válhatatlanul egybefonódott az ország felvirágzatásának programjával, ha azonban közte és e többség között nyílt kenyértörésre kerülne sor, akkor rajta már a néptömegek körében kifejlődött nimbusza sem segítene többé.

2. AZ ELLENTÁMADÁS KIFULLADÁSA ÉS AZ ÁLLAMGÉPEZET ÚJJÁSZERVEZÉSE

KOMÁROM FELMENTÉSE ÉS PEST VISSZAFoglalása

Abban pedig, hogy a magyar liberálisok zöme április 14-e után sem tért le arról az útról, amelyre március folyamán rálépett, hanem ennek az útnak – Kossuth április 14-e előtti várakozásait halomra döntve – éppen-séggel még törhetetlenebb hívévé lett, megint csak előkelő résziük volt a főhadiszíntéren lejátszódó hadieseményeknek. Mert az ellenséges főerők megsemmisítésének lehetőségét a honvédsereg teljesen az isaszegi ütközettel sem szalasztotta el, s az isaszegi ütközet után történtek is erőfeszí-

tések az addig mulasztottak jóvátételére, ezek az erőfeszítések pedig ismét fényes győzelmek egész sorának a kivívására vezettek, magát az ellenséges főerők megsemmisítésének a célját azonban a seregnak végül másodszori próbálkozásra sem sikerült elérnie.

A további hadműveletek terve, amelyet a honvédsereg főerőinek tábornokai április 7-én Gödöllőn tartott haditanácsukban az akkor még a táborban időző Kossuth közreműködésével rögzítettek, azt mondotta ki, hogy a II. hadtest és Asbóth hadosztálya most fogja körül Pest városát s, magát nagy mozgékonysággal a magyar sereg zömének adva ki, kösse le a város területére húzódott ellenséges főerőket, közben pedig a sereg valóságos zöme, az I., a III. és a VII. hadtest minél gyorsabban nyomuljon előre a Duna bal partján, s mentse fel az ostromzár alól a már rendkívül szorongatott helyzetben levő Komárom várát, majd, egyesülve a komáromi védőőrséggel, keljen át a Duna jobb partjára, vágja el az ellenséges főerők Bécs felé vezető fő hátrálási vonalát, s a császáriakra azután itt, a Dunántúlon mérjen megsemmisítő csapást. És a terv megvalósítása a következő napokban már meg is kezdődött: Aulich és Asbóth széles körben gyűrűbe zárta Pestet, Damjanich pedig, majd az ő nyomában Klapka s végül Gáspár is megindult Vác felé.

Vácott azonban a magyar seregzömnök útját állta Ramberg 8 ezres létszámu hadosztálya, amelyet az isaszegi ütközet után a császári hadsereg II. hadtestét is Pesten összpontosító Windisch-Grätz ennek pótlássára rendelt ide Balassagyarmatról (s amelynek a vezényletét Ramberg betegsége miatt egy-két napja Götz tábornok vette át). Hogy tehát a Komárom felé vivő út szabaddá váljék, Görgei a III. és az I. hadtestnek április 10-én paranesot adott Vác megtisztítására. Damjanich és Klapka pedig ekkor az előbbi javaslatára megállapodott abban, hogy Vác ellen arcban csak a III. hadtest fog felvonulni, az I. hadtest egyik dandárá ellenben keleti irányú kitérővel már ezt megelőzően az ellenség hátába fog kerülni, s az ilyen módon mindenfelől körülzárt ellenséget azután a harapófogót képező honvédcsapatok egyidejű támadással teljesen fel fogják morzsolni. És ez bizonyára meg is történt volna, ha Klapka kirendelt dandárá el nem véti az utat. Mivel azonban elvétette s Götz előtt ezáltal megnyílt a zavartalan elvonulás lehetősége is, Damjanich végül mégis csak arra kényszerült, hogy katonáit már az átkaroló mozdulat lebonyolítása előtt rohamra indítsa. Így pedig az ellenség csakugyan nem úszta

meg súlyos vereség nélkül – mi több: a Vác falai között kifejlődött véres utcai harcok során maga Götz is halálos sebet kapott –, a császáriak legtöbbje azonban elmenekülhetett Párkány felé, s ezért az ellenség megsemmisítésének a terve ez alkalommal is füstbe ment.

Mindazonáltal az a körülmény, hogy a váci ütközetben magyar részről végül is minden össze egy hadtest vett részt, nemcsak kárral, hanem haszonnal is járt: hozzájárult annak a látszatnak a fenntartásához, amelyet a rendkívül nagy mozgékonyssággal tevékenykedő Aulichnak egyelőre valóban sikerült kialakítania, hogy tudni illik a magyar sereg zöme Pest határában helyezkedik el. Windisch-Grätz pedig emiatt elegendőnek hitte, ha a Garam és a Nitra közti terület védelmét pillanatnyilag egyetlen hadtestre, Ludwig Wohlgemuth altábornagy újonnan szervezett 12 ezer főnyi (IV. számú) hadtestére meg a Vácról elmenekült csapatokra bízza.

Ámbár Görgeinek persze így is számolnia kellett azzal, hogy csapatai csupán harcban erőszakolhatják majd ki a Garamon történő átkelést s még harcban is csak akkor, ha egyszerre több ponton tesznek kísérletet a folyó áthidalására. Arra viszont, hogy ilyesmivel a – különben is megáradt – Garam torkolatvidékén próbálkozzék, ő megfelelő hadihídkészletek híján már eleve sem gondolhatott. Sereget ezért Vácról nagy kerülővel Léva felé vezette, s azután itt, a Garam középső folyásának a vidékén fogott hadihidak építetésébe. Így pedig az I. és a III. hadtest csupán 18-án reggel kelhetett át a folyón, a VII. meg éppenséggel csak 19-én délután, s mire ez utóbbi is felkerekedhetett, addigra amazoknak már meg is kellett ütközniük az ellenséggel. S a hasonlóképpen kellő erőösszpontosítás nélkül felálló Wohlgemuth Nagysallónál végül a VII. hadtest távolmaradása ellenére is súlyos vereséget szenvedett, a megsemmisítő vereséget azonban ilyen körülmények között ő is elkerülhette, s bár most egészen a Nitra mellékéig kényszerült visszavonulni, a visszavonulást teljes rendben bonyolíthatta le.

Igaz viszont, hogy Wohlgemuth elvonulásával Görgei előtt mégiscsak megnyílt végre a Komárom felé vezető út s a felmentő sereg 22-én már Komáromba is érkezett. Görgeinek tehát még mindig maradt lehetősége arra, hogy gyorsan átkelve a Duna jobb partjára, idejében elvágja a főváros területén rekedt ellenséges főerők legfontosabb visszavonulási útványát. Ő azonban ahelyett, hogy csapatait a kellő számban rendelkezésére álló hajókon minden átszállította volna a jobb partra, megint csak

hadihidat építetett, s emiatt serege csupán a 25-éről 26-ára virradó éjszakán kezdhette meg az átkelést. Ez a késedelem pedig elegendő volt ahhoz, hogy az ellenség megmenekülhessen.

Mert 19-ére végül a császáriaknak is felnyílt a szemük. Ezen a napon ugyanis Jellačić és Schlik támadást intézett Aulich ellen, s Aulichnak a nagy erőkülönbség miatt kényszerűen végrehajtott gyors visszavonulásából az ellenség egyszerre kiolvashatta, hogy Pest alatt a honvédsegregnek a valóságban csak kis létszámú csapatai állanak. A nagysallai ütközet pedig ugyanezen a napon azt is kétségtelenné tette, hogy a honvédse reg főrői ténylegesen Komáromtól északkeletre helyezkednek el. Welden báró tehát, aki az isaszegi ütközöt hírére elcsapott Windisch-Grätz-től egy héttel korábban (immár táborschernagy rangban) átvette a Magyarországon harcoló császári csapatok vezérletét, nyomban átláttá, hogy ha seregének zöme továbbra is Pesten marad, akkor ott könnyen egérfogóba kerülhet, s ezért most késedelem nélkül elrendelte a visszavonulást. És a II. meg a III. hadtest 23-án már útnak is indult nyugat felé, hogy egyesülve a Komárom alatt tanyázó ostromsereggel, Győrön át egészen Pozsony vidékéig hátráljon, majd másnap Jellačić is elvonult a Duna jobb partján Eszék felé, hogy legalább Szlavóniát biztosítsa a honvédes csapatokkal szemben, amelyek időközben a Bácska legnagyobb részét is újból hatalmukba kerítették. S minthogy így a főváros területén ellenséges katonaság csupán a most Heinrich Hentzi tábornok parancsnoksága alá helyezett budai várban maradt, Pest 24-ére ismét szabaddá lett, az ellenséges főerőknek viszont megint csak sikerült kibújniak az egérfogóból.

Mire ugyanis Görgei seregének zöme 26-án hajnalban átkelt a Duna jobb partjára, Welden nyugat felé visszavonuló csapatai már egyesültek a Komárom alatt állókkal, sőt egy részük immár Győr felé közeledett. S Görgeinek éppenséggel még ekkor is volt lehetősége arra, hogy megsemmisítő csapást mérjen az ellenséges főerőkre, hiszen Welden sereget Jellačić különválása számottevően meggyengítette, a magyar sereget viszont a komáromi várőrséggel történt egyesülés jócskán megerősítette. Görgei azonban nemcsak arra nem gondolt, hogy most a komáromi várőrség egészét is felhasználja, de még arra sem, hogy a Dunán már átkelt I. és III. hadtest után a VII-et is átdobja a jobb partra, sőt arra sem, hogy fogytán levő lőszerkészletét haladéktalanul kiegészítse a komáromi vár

bősséges tartalékaiból. Így pedig a jobb partra átkelt csapatok 26-án Komárommal átellenben megütközhettek ugyan az ellenséggel, de az ütközetet nagyjából egyenlő erőkkel voltak kénytelenek megvívní, s a kora délutáni órákban azután lőszerkészletük elapadása miatt döntés nélkül félbe is kellett hogy hagyják. S igaz, az ellenség nem aknázta ki ezt a rá nézve kedvező fordulatot, hanem beérte azzal, hogy napnyugtig kitartsa az ütközet kezdetén elfoglalt állásában, az éj leszálltával pedig elvonult nyugat felé. Csakhogy Welden a maga célját, az elvonulás zavartalan-ságának a biztosítását így is elérte.

Isaszeg után ekként ment hát veszendőbe Komárom alatt immár másodízben is az ellenséges főerők megsemmisítésének a lehetősége. Ámbár az is bizonyos, hogy az ellenséges főszereg, ha a teljes szétverést elkerülte is, az áprilisi hadműveletekből végül rendkívül megtépázottan került ki, s Pozsony környékéig most már éppen ezért meg sem is állapotodott többé. A magyar főszeregnak tehát, noha stratégiai célját ezúttal sem sikerült elérnie, az ellenség kezéből ezúttal is jókora területet, a Dunántúlnak csaknem az egész északi felét sikerült kiragadnia.

GYŐZELMEK A MELLÉKHADSZÍNTEREKEN

A császári hadsereg főerőinek visszasorítását pedig a mellékhadszíntereken tevékenykedő ellenséges csapatok elkergetése is nyomon követte.

Somogyban például a gerillaháború szervezőjeként már szeptemberben is kitűnt Noszlopy Gáspár szolgabíró április végén Kossuth felatalmasával ismét népfelkelést hirdetett, s rövid idő alatt mintegy 30 ezer főnyire duzzadt serege élén gyors egymásutánban felszabadította előbb Kaposvárt, majd Szigetvárt, végül pedig Nagykanizsát is, ezzel saját megyéjén kívül Zalát is teljesen megtisztítva az ellenségtől.

De szép eredményeket könyvelhettek el azok az ország északkeleti megyéiben alakult szabadcsapatok is, amelyeket felvidéki működése során az úgynevezett felső-magyarországi védserg keretei között még Szemere kezdett szervezni március derekán. A félezres létszámú borsodi szabadcsapat például, amelynek a parancsnokságát az ismert színész, Egressy Gábor vállalta, április 7-én, együttműködve Beniczky Lajos – nagyrészt szlovák nemzetiségi – bányavidéki önkénteseivel, Eperjesről űzte el a városba befeszkelődött császáriakat, a – zömmel cipszerekből

összetevődő – 800 főnyi szepesi vadászcsapat pedig, amelynek az élén Ludwig Cornides őrnagy állott, egy hónappal később saját megyéjéből verte ki az oda Galiciából betört ellenséges alakulatokat. És a szervezett szabadcsapatok mellett a Felvidéken szintén szerephez jutott a szó szoros értelmében vett népfelkelés is; Selmecbányát például április 18-án, a honvédсег egyik kisebb portyázó különítményével összefogva, a fegyverre kelő helybeli bányászok szabadították fel, ezzel egyszersmind a besztercebányai meg a körmöcbányai ellenséges helyőrséget is megfutamodásra bírva.

S ezekben a hetekben végre a honvédсег oldalára billent a délvidéki harcok mérlege is. Perczel ugyanis, aki márciusban a Bácska kiürítése után Szeged és Szabadka körül hátrahagyott honvédcsapatok, a IV. hadtest parancsnoka lett, március végén 7 ezer emberével megindult dél felé, s először összeköttetést teremtett a hónapok óta ellenséges csapatok által körülzárt Pétervárad védőivel, majd április 3-án bevette az előzőleg – tudjuk – már három ízben is sikertelenül megostromolt Szenttamást, négy nap múlva pedig a római sáncoknál mért súlyos csapást a szerb felkelőkre, s ezzel a titeli fennsík kivételével a Bácska teljes területét szabadította.

A titeli fennsík meghódításáról azonban Perczel már kényetlen volt lemondani, mert Debrecenből közben olyan utasítást kapott, hogy vonuljon a Temesközbe, s a szintén oda tartó Bemmel együtt ezt az országrészt is tisztítsa meg az ellenségtől. Április 21-én tehát átkelt a Tisza bal partjára, s a 24-i basahídi ütközetben legfőbb támaszpontjuk, Nagybecske-rek feladására kényszerítette a szerb felkelőhad főerőit, majd május 7-én a jarkovác–uzdini ütközetben immár teljesen szétszórta őket, s így két nappal később Pancsovát is hatalmába keríthette. Bem pedig, aki a VI. (erdélyi) hadtest 9 ezer embere élén április 16-án kezdte meg temesközi hadjáratát, eközben előbb a temesvári császári várőrség Lugosra kikülnített csoportját szorította vissza a vár falai közé, majd azok ellen a császári csapatok ellen fordult, amelyek márciusban Erdélyből Havaselvérre menekültök előle, de április 22-én Ignaz Malkovsky altábornagy vezetésével Orsovánál újból magyar földre léptek, s néhány gyors mozdulattal elérte, hogy ez a jóval erősebb – ekkor 14 ezres létszámmú – hadtest május 16-án másodízben is kitakarodjék az országból. És így május közepére Temesvár kivételével a Tisza—Maros köze is teljes egészében szabaddá lett.

A SZEMERE-KORMÁNY BEMUTATKOZÁSA

Az a körülmény pedig, hogy a honvédsereg az ellenség java erőit megsemmisíteni ekkortájt sem tudta, az április-május folyamán egymást követő ütközetekben viszont vereséget vereség után mért rájuk s mindenfelé egészen a határszélekig szorította vissza őket, a magyar liberálisok legtöbbjében termézssetszerűleg csak erősítette azt a hiedelmet, hogy az ellenforradalom teljes szétzúzására nincs lehetőség, megfelelő békefertételek kicsikarására ellenben van, sőt ezt hovatovább azzal a hiedelemmel is kezdte tetézni, hogy a harcnak már végét is lehet vetni, hiszen az esetleges újabb ellenforradalmi próbálkozások veszélyét már a honvédsereg eddigi győzelmei is tökéletesen elhárították. S hamarosan magának a hatalos kormánypolitikának is ez a hiedelem lett alapjává – annak ellenére, hogy (a miniszterelnöki tiszt mellett most a belügyminiszteri tárcát is átvevő) Szemere május 1-én megalakult kormányában a pénzügymintiszterré előléptetett Duschek kivételével csupa olyan liberális kapott helyet, aki eddig mind az önvédelmi harc odaadó katonájaként tünt ki. Hiszen külügymintiszter (és ideiglenes földművelés-, ipar- és kereskedeleumiügyi miniszter) az 1848 előtti förendi ellenzék egyik kiemelkedő vezetője, a forradalmat előbb baranyai főispánként, majd február óta bácskai kormánybiztosként egyaránt becsülettel szolgáló Batthyány Kázmér gróf; igazságügymintiszter a már a szerb felkelés kirobbanásakor temesközi országos biztossá megtett s az ellenállást ettől fogva minden rá bízott feladatkörben ernyedetlenül szervező Vukovics Sebő; közmunka- és közlekedésügyi miniszter az előbb dunántúli, majd január vége óta erdélyi teljhatalmú biztosként ugyancsak fáradhatatlanul helytálló Csány László; vallás- és közoktatásügyi miniszter pedig a nagynevű történetíró, az előző nyáron csanádi püspökké kinevezett s a forradalom mellett a püspöki kar más tagjaival ellentétben azóta is híven kitartó Horváth Mihály lett. Csakhogy bármennyire rendíthetetlen hívei voltak is ezek a férfiak a polgári átalakulás ügyének, azt, hogy az ellenforradalmi veszélytel mindaddig számolni kell, amíg az ellenforradalom teljesen össze nem omlik, vagy ők sem értették meg, vagy ha ők maguk megértették is, nem tudták megértetni Szemerével, aki ez idő tájt a liberálisok legtöbbjéhez hasonlóan már maga is meggyőződéssel vallotta s mindenki másnál

hangosabban hirdette is az ellenkezőt, azt, hogy már „eljött az idő”, amikor „kimondhatjuk bátran, hogy Magyarország szabad”.⁴

Abból a nézetből pedig, hogy az ellenforradalmi veszélytől többé nincs miért tartani, szükségképpen következett az a nézet is, hogy többé a forradalmi államnak az ellenforradalmi veszély minél hathatósabb elhárítása céljából létrehozott sajátos intézményeit sincs miért fenntartani. És az új kormány megalakulása után késedelem nélkül hozzá is látott ezeknek az intézményeknek a lerombolásához: Szemere először feloszlatta a rendőrséget, majd nem kevesebb mint tizenöt megyéből visszahívta azokat a kormánybiztosokat, akiket még a honvédelmi bizottmány állított a szóban forgó törvényhatóságok elére, s azután a kormány elrendelte a legtevékenyebb forradalmi bíróság, a honvédsereg főerői mellett működő tábori vésztörvényszék felszámolását is. Ezekkel a lépésekkel pedig a magyar forradalom most a Szemere-kormány vezetésével éppúgy rákanyarodott önmaga belülről történő felszámolásának az útjára, akár annak idején a nagy francia forradalom is a jakobinus diktatúra összeomlása után, csakhogy gyökeresen eltérő körülmények között, hiszen a francia forradalom előzőleg már végérvényesen meg tudta törni az ellenforradalom gerincét, a magyar forradalom viszont egyelőre csupán Szemere és a hozzá hasonlóan gondolkodó liberálisok vágyálmaiban szabadtult meg az ellenforradalom fenygetésétől.

Mindazonáltal a magyar forradalomnak annyira maradéktalanul mégsem sikerült felszámolnia önmagát, amennyire annak idején a francia forradalomnak, s ebben kiemelkedő része volt Kossuthnak. Mert Kossuth világosan látta, hogy az ellenforradalmi erők eddigi vereségei még távolról sem vezettek az ellenforradalom végérvényes vereségére, s ezért továbbra is minden tőle telhetőt megtett a forradalom hadállásainak erősítése érdekében – kivált a honvédelmi bizottmány megszűnése és a Szemere-kormány hivatalba lépése között eltelt fél hónapban, amikor hatáskörét még nem kényszerült megosztani az új kormánnyal, s így egyelőre az országgyűlési többség jobbratolódása ellenére is viszonylag nagy mozgási szabadság birtokában maradt.

Legsürűsebb feladatát pedig Kossuth most a paraszti tömegek mind-

⁴ Lásd: Szemere felszólalását a képviselőház 1849. máj. 22-i ülésén. *Közlöny*, 1849. máj. 23. 112. sz. 420.

inkább lankadó lelkesedésének újolagos felcsigázásában jelölte meg. Tudván tehát, hogy az igazságügyminisztérium már lezárta a vizsgálatot azoknak a parasztoknak az ügyében, akik az előző hónapokban ismételten felpanaszolták, hogy bár úrbérések voltak, földesuraik majorsági jobbágyokként kezelik őket, s értesülvén arról, hogy a vizsgálat lezárultát követően elkészült a panaszok orvoslására hivatott rendelet tervezete is: a függetlenségi nyilatkozat országgyűlési elfogadásának napján, április 19-én már közzé is tette a rendeletet, amely kimondotta, hogy vitás esetekben ezentúl minden földesúr lesz köteles bizonyítani a vita tárgyát képező parasztbirtok majorsági mivoltát, s amíg ez meg nem történik, addig az illető területet úrbéreres, azaz most már feudális kötelezettségektől ment föld gyanánt kell kezelni. S mivel a majorsági jobbágyok zöme tagadta, hogy földje csakugyan majorsági jellegű, az érdekkelt földesurak többsége pedig semmiféle bizonyító eszközzel nem rendelkezett: a rendelet életbe léptetésével Kossuth az érdekkelt földesurak többségét egyszeriben megfosztotta attól a jogalaptól, amelynek a segítségével a majorsági jobbágyok feudális függősége március után is fenntartható volt.

De erőfeszítéseket tett Kossuth annak érdekében is, hogy ha már miniszteriumok irányítását nem bízhatja is, legalább néhány más kulcsfontosságú tisztséget ruházzon most radikálisokra, éspedig szintén még az új kormány hivatalba lépése előtt, vagyis ezen a téren is kész helyzet élé állítva Szemeréket. Pest felszabadulása után tehát a fővárosba Irányi Dánielt, Győrnek és környékének a felszabadulása után pedig ide Lukács Sándort küldte ki kormánybiztosul, s arra is gondolt, hogy a liberális főrendek egyik legkiválóbbikát, Esterházy Mihály grófot, aki a honvédelmi bizottmányon belül a hadianyaggyártás ügyeit irányította volt, a bizottmány feloszlása után ugyanezen ügyek országos biztosává tegye meg.

Közben pedig Kossuth azt is keresztülvitte, hogy a képviselőház az előző nyáron megszavazott 200 ezres újoncmennyiég kiegészítésére április 24-én újabb 50 ezer regrutát ajánljon meg; s ezzel megint csak kész helyzet élé állította Szemerét, aki azon a véleményen volt, hogy „hadseregünknek alig van már teendője”.⁵ A 24-i határozat ugyanis lehetőséget teremtett a honvédsereg létszámának további gyarapítására, s ennek jóvoltából – bár a szolgálatra önként vállalkozók aránya a követ-

⁵ Erről: Szemere uo.

kező hónapokban még tovább apadt – a sereg gyalogoszászlóaljainak a száma például a február végi 110-ről május folyamán már 122-re, július közepéig meg kereken 140-re nőtt.

A forradalom önfelszámolásának a folyamatát azonban visszájára immár Kossuth erőfeszítései sem fordíthatták, legfeljebb lassíthatták valamelyest, az új kormány hivatalba lépése után pedig már lassítani is egyre kevésbé tudták. Szemeréék beiktatásával ugyanis egyik napról a másikra nagymértékben leszűktült az a kör, amelyen belül Kossuth még önállóan intézkedhetett, s azután hamarosan megkezdődött az ő korábbi intézkedéseinek az érvénytelenítése is. Esterházy Mihályt például a kormány már május 19-én megfosztotta országos biztosi feladatkörétől, s nem sokkal később Irányit is rákényszerítették a fővárosi kormánybiztosság letételére. A majorsági jobbágyok helyzetének rendezésére hivatott április 19-i rendelet megnyírbálását pedig az új kormány kivált-képpen sürgős feladatának tartotta: a rendeletben foglaltak Erdélyre alkalmazását például Vukovics már május 5-én úgy szabályozta, hogy itt (ahol úrbérrendezés – mint tudjuk – sohasem volt s ahol ezért mindig is nyitott kérdés maradt, melyik jobbágybirtok minősül úrbéres jellegűnek s melyik nem) azt a földesura által majorsági jobbágynak mondott parasztot, aki vitatja a földesúr igazát s magát volt úrbéresnek vallja, földjéről elűzni nem szabad ugyan, ügyének végelintézéséig azonban kötelezni kell feudális szolgáltatásainak további teljesítésére – jóllehet ez a kiegészítés homlokegyenest ellentétes volt az április 19-i rendelet előírásaival, sőt még az utolsó erdélyi országgyűlés IV. törvénycikkében foglaltakkal is.

A TÁMADÓ HADMOZDULATOK FELFÜGGESZTÉSE

Mindazonáltal a forradalom ügyének az ilyen és hasonló intézkedések együttvéve sem ártottak annyit, mint az, hogy a főhadszíntéren április elején megindított stratégiai ellentámadás április végére már abba is maradt. Holott minden érv amellett szólt, hogy a honvédserg főerőinek a következő hetekben is folytatniuk kell az előrenyomulást, s további műveleteik célpontjául most már magát Bécs városát kell kitűzniök. Hiszen az elleneséges főserg Komárom alól zavartalanul visszavonulhatott ugyan az osztrák-magyar határszélig, ennek a seregnak a létszáma azonban

ekkor már nem haladta meg a 26 ezer főt, erkölcsi ellenállóereje pedig az általa áprilisban elszenvédett kudarcok folytán szinte a semmivel lett egyenlővé. A kétségebesett Weldennek tehát – mint maga is nyomatékosan hangsúlyozta – halvány reménye sem lehetett arra, hogy a honvéd-sereg főrőit, ha tovább törnek előre, Bécs előtt bárhol is sikerüljön tartóztatnia. És a Bécs elleni támadás nemcsak lehetségesnek, hanem fölöttébb kívánatosnak is mutatkozott. Egyszer azért, mert a császárváros tömegeiből az októberi felkelést követő véres megtorlás sem ölte ki a forradalmi szellemet és a magyar forradalom iránti rokonszenvet, s így bizonyosra lehetett venni, hogy Welden seregének szétverése Bécsben is újabb forradalmi erjedést indítana meg. Másrészt – és főleg – azért, mert nyilvánvaló volt, hogy ha a honvéd-sereg most az ellenforradalom legfőbb támaszpontjára is csapást mér, akkor ez az ellenség számára rendkívül megnehezítheti, hogy még egyszer erőre kapjon, ellenkező esetben viszont az ellenforradalom időt nyerhet arra, hogy ismét rendezze sorait, s azután újabb kísérletet tegyen a magyar forradalom eltiprására.

Görgei azonban a támadó mozdulatokat az április 26-i komáromi ütközöt megvívása után ennek ellenére sem folytatta tovább – csupán a VII. hadtest egy részét tolta előre Győrig –, s csapatainak zömével (mintegy 30 ezer emberrel) Buda alá vonult, hogy a stratégiai jelentőséggel egyáltalán nem bíró budai várból kifüstölje az ott hátrahagyott (egyébként alig 4 ezer főnyi) ellenséges katonaságot. Ő ugyanis abban a hitben élt, hogy a Habsburgokat már a császári hadsereg áprilisi vereségei is kellőképpen meggyőzhették a kölcsönös engedményeken alapuló békekötés elkerülhetetlenségéről, s ezért az udvar rövidesen úgyis tárgyalásokat fog kezdeményezni. Ezt a hitet pedig az sem ingatta meg benne, hogy – bár Buda ostroma több mint két hétag elhúzódott s a seregnak a várat csupán a május 21-ére virradó éjszakán sikerült hatalmába kerütenie –, az udvar tárgyalási hajlandóságának még ekkor sem mutatkozott semmiféle jele. Görgei tehát az ostrom lezárulta után is egy álló hétag Budán vesztegett még, s amikor végre mégis felkerekedett, akkor sem a főhadiszíntére, hanem Debrecenbe utazott.

Amire jogcímét éppenséggel szolgáltatott néki az, hogy át kellett vennie a hadügymisztérium vezetését. Kossuth ugyanis, aki a véle valónyilt leszámolást – tudjuk – kivihetetlennek tartotta, de más módon maga is szívesen kiragadta volna a fősereg vezérletét az ő kezéből, a trón-

fosztást követően az új kormány hadügymeniszteri székét néki ajánlotta fel – azzal a hátsó gondolattal, hogy ha ő vállalja a miniszterséget, akkor azután a fővezérletet Damjanichra fogja ruházni. És így a habozás nélkül igent mondó Görgeinek most a hadügymeniszteri állást is sikerült megkaparintania – anélkül azonban, hogy emiatt csakugyan meg kellett volna válnia a fővezérletről. Damjanich ugyanis Komáromban egy véletlen baleset során a lehető legrosszabbkor lábat törte, s ennek következtében harctéri szolgálatra alkalmatlanná lett, más hivatott főparancsnok-jelölttel pedig Kossuth pillanatnyilag nem rendelkezett...

De pusztán azért, hogy átvegye a hadügymenisztérium vezetését, Görgeinek a valóságban még nem kellett volna olyannyira sietnie a Debrecenbe utazással. A szorosan vett hadügymeniszteri teendők ellátását ugyanis ezután is nyugodtan rábízhatta volna a minisztérium élén őt ekkor már hetek óta helyettesítő Klapkára, hiszen Klapka eddig is teljes megelégedésre működött Debrecenben. (Így például május 20-án már el is fogadtatta a kormánnyal a forradalom fegyveres erőinek új hadműveleti tervét, amely az ország mindenirányú védelmének a címén azt írta elő, hogy a honvédsgreg egyes hadtesteit most egymástól nagyjából egyenlő távolságra és összefüggő körvonvalban az országhatárok mentén kell felsorakoztatni. Ami azután kétszeresen is a császáriak malmára hajtotta a vizet: egyrészt, mert a jövőre nézve immár eleve lehetetlenné tette, hogy a honvédsgreg bárhol is összpontosított csapást mérjen rájuk, másrészt, mert ugyanakkor lehetővé tette, hogy ők viszont a honvédsgreg most rendkívül megnyúló s ezért mindenütt rendkívül elvékonyodó arcvonala összpontosított erőkkel ott és akkor törjék majd át, ahol és amikor csak akarják.)

Ténylegesen azonban Görgei nem is új hivatalának mielőbbi átvétele végett utazott ekkor Debrecenbe, hanem éppen azért, mert az udvari körök még május végén sem adtak magukról életjelt. Ennek magyarázatát keresve ugyanis apránkint oda lyukadt ki, hogy a Habsburgok persze nem is léphetnek ki hallgatásukból addig, amíg az országgyűlés vissza nem vonja a trónfosztó határozatot és félre nem állítja Kossuthot, s ezért őrá most az a feladat hárul, hogy gondoskodjék a békétárgyalások ebbeli – immár egyedül hiányzó – feltételeinek a megtérítéséről, ehhez pedig elengedhetetlen, hogy mostantól fogva már a béképárti politikusokkal szorosan együttműködve járjon el. S ennek megfelelően debreceni

kirándulásának első napján, május 31-én már össze is ült a békepart vezetőivel.

Mikor azonban bevezetőül azt javasolta, hogy tárgyalófelei mindenek előtt magával az országgyűléssel érvénytelenítessék a trónfosztást, amazok legnagyobb meglepetésére azt felelték, hogy ez kivihetetlen – egyszerűen azért, mert az országgyűlés éppen aznap kimondotta székhelyének a felszabadított Pestre való visszatérítését, s emiatt egy hónapra felügyesztette ülését. Amikor pedig erre ő vagylagos módozatként felvetette saját katonai hatalomátvételének a gondolatát, szavait vendéglátói teljesen egyöntetű elutasítással fogadták. Mert a katonai hatalomátvételt a békepartiak önmagában véve „hazafi érdemnek és nem bűnnek” tartották volna maguk is,⁶ abban azonban, hogy egy ilyen kísérlet csakugyan sikerre vihető volna a még mindig elsősorban Kossuth nevétől hangos Magyarországon, már kételkedtek (alighanem joggal is).

És Görgei a békepartiak húzódozását eleinte csupán indokolatlan kishitűségből eredeztette, rövidesen azonban ő is rádöbbenhetett terveinek értelmetlenségére, sőt – alig négy napos debreceni időzés után – a taborba való haladéktalan visszatérésre is kénytelen lett elszánni magát. A Debrecenbe épp ekkortájt özönleni kezdő hírek ugyanis egyszerre kétségtelenné tették immár az ő szemében is, hogy a békülékenység szellemét a Habsburgokban ténylegesen az áprilisi hadieseményeknek sem sikerült elültetniük, s hogy ezért Magyarország most a valóságban éppen nem az általa remélte békétárgyalásoknak, hanem az ellenforradalom újabb s minden korábbinál fenygetőbb rohamának a küszöbén áll.

3. AZ OROSZ BEAVATKOZÁS

A NAGYHATALMAK ÖSSZEFOGÁSA AZ ELSZIGETELT MAGYARORSZÁG ELLEN

Az udvari körök ugyanis a császári csapatok áprilisi vereségeiből meszszé nem azt a tanulságot szűrték le, hogy mégiscsak alkura kell lépniük a magyar rebellisekkel, hanem éppen azt, hogy a továbbiakban még az

⁶ Kovács LAJOS, A békepart a magyar forradalomban. Bp. 1883. 90.

eddigiek nél is nagyobb erőfeszítéseket kell kifejteniök a magyar forradalom eltiprására. Az ellenforradalom vezérkara ezért az áprilisi harcok lezártult után előállott harci szünetet mindenekelőtt arra használta fel, hogy teljesen újjászervezze s részint máshonnan elvont csapatokkal, részint újoncokkal tetemesen megnövelje a magyar forradalom leküzdésére hivatott fekete-sárga haderőt. És így az idegileg összeomlott Weldent május végén felváltó új főparancsnok, Julius Haynau báró táborszernagy vezérletével június derekán a császári hadseregnak (az ekkor már nem túlságosan sok szerb felkelőt is hozzászámítva) összesen immár 166 ezer katonája állott szemben a honvédsereggel, amelynek az összlétszáma ugyanekkor (ha belefoglaljuk a szervezett szabadesapatok állományát meg azt a 30 ezernyi újoncot is, akit még július folyamán sem sikerült felfegyverezni) 173 ezer főre rúgott.

Döntő erőfölényt azonban a császáriaknak még Magyarország ellen vezényelt csapataik leggondosabb újjászervezése sem tudott biztosítani. De ezzel április óta maguk az udvari körök is tisztában voltak már, s ezért Ferenc József – bármennyire kínos lehetett is számára gyengeségének világigá kürtölése – már a Szemere-kormány megalakulásának a napján, május 1-én újabb katonai segélyt kért I. Miklós orosz cártól. A cár pedig, aki tudta ugyan, hogy a Habsburgok nem nézik jó szemmel az ő balkáni terjeszkedő politikáját, de arra számított, hogy ha a magyar forradalommal az orosz hadsereg fog végezni, akkor ez csak növelni fogja Oroszország nemzetközi súlyát, s aki ráadásul attól is tartott, hogy a magyar forradalom esetleges további téryerése forradalmasító hatást gyakorolhatna saját birodalmára – mindenekfölött Orosz-Lengyelországra – is, habozás nélkül ráállott a kérés teljesítésére. A budai vár magyar kézre kerülésének a napján, május 21-én tehát Ferenc József Varsóban már az orosz beavatkozás módozatait is rögzítette, június közepén pedig az – együttvéve 204 ezer főnyi – orosz intervenciós sereg Ivan Fjodorovics Paszkevics herceg tábornagy vezérletével már át is lépte a magyar határt.

És a beavatkozástól a cárt az sem tartotta vissza, hogy a nyugati országok közvéleménye – kivált az angol közvélemény – mélységes felháborodással fogadta ezt a lépést. Már csak azért sem, mert ugyanezen országok kormánykörei távolról sem azonosították magukat a közvéleménnyel. A szóban forgó kormánykörök ugyanis, az európai hatalmi rend

épségének megóvásában mindenél szentebb ügyet látván, Magyarországot független országnak – Kossuth várakozásaira rácáfolva – az április 14-én történtek után sem voltak hajlandóak elismerni, hanem továbbra is csak egy törvényes uralkodója ellen fellázadt osztrák koronatartománynak minősítették. Ha tehát ezek a kormánykörök a közvéleménynek tettek is annyi engedményt, hogy nyíltan nem üdvözölték a beavatkozást, arra, hogy a Magyarország elleni orosz támadást kifejezetten el is ítélijék, már semmiképpen sem vállalkoztak, a kulisszák mögött pedig képviselőik egyenesen helyeslésükön siettek biztosítani az orosz diplomatakat.

Így hát a Habsburgoknak végül is háborítatlanul sikerült igénybe venniük Miklós cár segítségét. A magyar forradalomnak viszont az európai forradalom táborán belül továbbra sem adódtak érdemleges segítőtársai. Holott az európai forradalom lángja még ekkor sem aludt ki teljesen. Olasz földön például Toscana egészen május végéig, Róma július elejéig, Velence pedig egyenesen augusztus végéig állta a harcot az intervenciósokkal. De folyt még a harc az Alpok másik oldalán is, ahol az egyes német államok fejedelmei a Hohenzollernek és a Habsburgok kezdeményezésére egymás után megtagadták a jóváhagyást a frankfurti parlament által az egységes Németország számára időközben kidolgozott liberális alkotmánytervezettől, s ahol emiatt május folyamán újabb fegyveres forradalmi felkelésekre került sor Szászország, a Rajna-vidék, Baden és Pfalz fontosabb városaiban. Amint újabb fegyveres felkelésre képzültek ez idő tájt a cseh radikálisok is, Lengyelországban pedig a modulatlan felszín alatt éppen ekkor szintén mindenki által érlelődni kezdett a forradalmi elégedetlenség. És a magyar forradalom iránti rokonszenv sem egyedül Bécsben vagy Angliában növekedett napról napra, hanem a német felkelők soraiban, sőt a korábban kérlelhetetlenül magyarellenes, a Ferenc József-i alkotmányoktroj által azonban végül mégiscsak jobb belátásra ébresztett cseh radikálisok körében is, nem beszélve Lengyelországról, ahol sokan már csak arra vártak, hogy Dembiński, akit Kossuth április 19-én a Felvidék keleti részének védelmére újonnan szervezett IX. honvédhadtest parancsnokává nevezett ki, csapatainak élén végre lengyel földre lépjen.

Csakhogy a rokonszenv-megnyilatkozásokat a magyar forradalomnak tevékeny együttműködéssé fejlesztenie most sem sikerült. Már csak azért

sem, mivel az együttműködés kibontakoztatására eléggyé még mindig nem törekedett maga sem. És erről nem csupán a Bécs elleni támadás elmaradása tanúskodott, hanem például az is, hogy a valóban galíciai betörésre készülő Dembińskit a Szemere-kormány már megalakulásának a hetében eltiltotta a támadástól – bármennyire hátráltathatta is volna ez (kivált ha egy galíciai tömegfelkeléssel is párosul) az orosz csapatok Magyarország elleni felvonulását –, mert a kormány attól tartott, hogy a cárnak éppen egy ilyen lépés szolgáltatna ürügyet a magyarországi beavatkozásra . . .

A legfőbb ok azonban, amely miatt a magyar forradalom továbbra sem volt képes biztosítani a maga számára a külföld forradalmi mozgalmainak tevékeny támogatását, mégsem saját mulasztásaiban gyökerezett, hanem abban, hogy ezek a forradalmi mozgalmak ekkor már a magyar forradaloménál is reménytelenebb helyzetben voltak, s legtöbbjük most már hamarosan össze is omlott. A Drezdában május 4-én kitört felkelést például a porosz csapatoknak alig négy nap leforgása alatt sikerült vérbe fojtaniuk, a cseh radikálisok május közepére tervezett prágai felkelése pedig már csírájában elvetítődött, mert a hatóságok még a felkelés tényleges kirobbanása előtt leleplezték és felszámolták a szervezkedést. Mire tehát Paszkevics csapatai átlépték a magyar határt, az európai forradalom zászlaja Magyarországon kívül már csak az ostromgyűrűbe zárt Róma és Velence fölött meg az ötszörös túlerővel küzdő kicsiny badeni felkelőszereg harcosainak a kezében lobogott. És így ekkorra végérvényesen eldölt, hogy a magyar honvédseregnak a továbbiakban mindenennemű külső segítség nélkül, egymagában kell felvennie a harcot Európa két legnagyobb s együttvéve több mint kétszeres erőfölényt élvező hadseregével.

A VÁG-VIDÉKI HARCOK JÚNIUS DEREKÁN

Ha tehát nem előbb, 1849 júniusára már mindenképpen menthetetlenné lett a magyar forradalom helyzete is. Mert, igaz, a honvédseregnak valami csekély reménye még az adott körülmények között is lehetett eredményes ellenállás kifejtésére, de csupán akkor, ha haladéktalanul kilép hetek óta tartó tételenségéből, s erőinek összpontosítása céljából először is – igen gyorsan megszervezendő és minden korábbinál sokszorta nagyobb tömeget megmozgató népfelkelésre támaszkodva – stratégiai

védelembe vonul, az erőösszpontosítás végbemenetele után pedig kísérletet tesz arra, hogy a következő hetekben, teljes erejét latba vetve, külön-külön mérkőzzék meg a több irányból támadó ellenséges hadak egyes csoportjaival. Csakhogy Görgei – bár június legelején végre maga is megértette, hogy a seregnak megint a cselekvés mezejére kell lépnie – a kitűzendő célt továbbra is csak a Habsburgok megegyezéses béke kötésére való kényszerítésében látta, s e cél elérésére még mindig látott lehetőséget is, az esetben tudnillik, ha a császári csapatokra képes lesz még az orosz segélyhad megérkezése előtt újabb vereségeket mérni. Ő tehát, aki eddig késlekedett a támadó mozdulatok folytatásával, június második hetében, amikor feladata már egyedül a stratégiai védelembe vonulás lehetett s amikor a nyugati határszélen Haynaunak immár 83 ezer embere nézett vele farkasszemét, egyszerre újabb támadást indított a császári főerők ellen. Ezzel pedig a honvéd sereg jóvátehetetlenül elesett az azonnali erőösszpontosítás lehetőségétől – s ráadásul anélkül, hogy Görgeinek akár csak helyi jelentőségű győzelmeket is sikerült volna kivívnia.

Holott ilyen győzelmek kivívására még mindig volt lehetőség – Haynau erőfölénye ellenére is. Haynau ugyanis a maga főerőit meglehetősen széttagoltan, túlságosan széles, Soprontól egészen Lipótvárig húzódó arcvonalon sorakoztatta fel. Görgei azonban, bár terve az volt, hogy az ellenég arcvonala egyetlen – a Vág torkolatvidékén rá mérendő – nagy erejű csapással át fogja törni, ennek a hadmozdulatnak a lebonyolítására csupán az I., a II. és a III. hadtestet összpontosította, s indokolatlanul nagy erőket hagyott hátra Győr környékének és a Csallóköz keleti felének a biztosítására. Így pedig a támadásra kijelölt három hadtestnek még az áttörés kiszemelt pontján sem sikerült erőfölénybe kerülnie. És a nehézségeket az is növelte, hogy a támadás megindításakor Görgei nem is a helyszínen, hanem Pesten tartózkodott, úgy hogy a harcba vetett csapatok minden nemű központi irányítást nélkülözni kényszerültek. Holott ekkor már a főszereg valamennyi hadtestének élén új, elégséges hadvezetési tapasztalatokkal nem rendelkező parancsnok állott. (Damjanichot ugyanis – mint tudjuk – baleset érte, Klapka Debrecenből való visszatérte után a komáromi várőrség – a VIII. hadtest – parancsnokságát vette át, a hadban megőszült Aulich betegség miatt volt kénytelen visszavonulni a harctéri szolgálattól, Gáspár pedig a trónfosztásra válaszul tüntetően szabadságoltatta magát; s helyettük az I. hadtest élére Nagy

Sándor József tábornok, a II-éra Asbóth Lajos ezredes, a III-éra Knezić Károly tábornok, a VII-ére pedig Poeltenberg Ernő tábornok került.) S ezek után mi sem volt természetesebb, mint hogy a június 16-án Zsigárdnál megvívott ütközet végül is a honvédesapatok vereségével végződött.

Görgei azonban ebből sem okult. Ellenkezőleg: mivel a vereséget nem volt nehéz az Ő távolmaradásából eredeztetni, távolmaradására pedig hadügyminiszteri teendői adtak okot s így a zsigárdi kudarc kiváló érvet szolgáltathatott azoknak, akik helytelenítették, hogy Ő a hadügyminiszteri tárca átvétele után is megtartotta a honvédsereg főerőinek parancsnokságát, a vereség hírére nyomban a táborba sietett s elhatározta, hogy a sereg élén való nélkülözhetszélegének bizonyosgául 20-án vissza fogja adni a kölcsönt Haynaunak. Ám a 20-án és 21-én lezajlott peredi ütközet megint csak a honvédcsapatok vereségével zárult. Az ellenség ugyanis a zsigárdi ütközet tapasztalatainak birtokában ez alkalommal már teljesen felkészülten várta a támadást, a sereg sorain belüli összevisszáságot pedig Görgei sem tudta kiküszöbölni, sőt még fokozta is azzal, hogy az ütközet első napjának végeztével, amikor már nyilvánvaló volt az újlagos kudarc, egyik percről a másikra elmozdította hadtestparancsnoki állásából Asbóthat is, Knezićet is, hogy jó előre olyan látszatot keltsen, mintha az elkövetkező vereségért őket terhelné a felelősség.

PRÓBÁLKÖZÉSOK A FEGYVERES ERŐK ÖSSZPONTOSÍTÁSÁRA

Hiába voltak hát a megismételt támadási kísérletek: Görgei nemcsak megverní, de még feltartóztatni sem tudta Haynaut, úgy hogy a császári főerők június végén már Komárom alatt állottak. S mert a Hernád mentén Paszkevics személyes vezérletével előretörő orosz főerőket a kilencszerte gyengébb IX. hadtest (amelynek a parancsnokságát Dembiński-től május végén – az idő közben tábornokká kinevezett – Wysocki vette át) szintén nem tartóztathatta fel, ekkorra Paszkevicsnek is egészen Miskolcig sikerült hatolnia. Közben pedig, Moldva és Havaselve területéről kiindulva, már Erdély előzönlését is megkezdte az orosz intervenciós sereg bal-szárnya, amelyet Alekszandr Nyikolajevics Ligyersz gyalogsági tábornok vezényelt. És így igen gyorsan elérkezett a kijózanodás pillanata az ország kormányrúdját kezükben tartó Szemeréék számára is, akik pedig

június 5-én még diadalérzettel teljesen eltelve vonultak be a felszabadított fővárosba. Miért is Kossuthnak június utolsó hetében végre sikerült elfogadattnia a kormánnyal a honvédsereg teljes összpontosításának a gondolatát. A június 29-i minisztertanács pedig, amelyen részt vettek a tábornoki kar Pesten tartózkodó tagjai is, ennek megfelelően elrendelte, hogy a honvédsereg hadtesteit most – a Haynau erőinek megosztása végett Komáromban hátrahagyandó várőrség kivételével – mindenfelől haladéktalanul vonuljanak a Maros mellékére, s ott azután az egyesített sereg, támaszpontjául használva Arad várát (amely alig két napja, de éppen a legjobbkor megadta magát a március óta a temesközi csapatok, az V. hadtest élén álló Vécseynek), mérkőzzék meg Paszkevics főerőivel, még mielőtt Haynau főerői is a helyszínen érkeznének.

A június 29-i határozat megvalósulásának azonban többek között a peredi ütközet után a fősereggel együtt Komáromig visszavonult, s azóta ott veszteglő Görgei közremunkálása is elengedhetetlen feltétele volt. Görgei viszont – bár az utóbbi két hét hadieseményeinek a mérlegelése alapján arra a következtetésre jutott, hogy „Magyarország ügye immár menthetetlenül veszendő”⁷ – továbbra is elképzelhetőnek tartotta, hogy egy-két helyi jelentőségű győzelmet arasson Haynau fölött, s ezek révén még mindig kicsikarjon a császáriaktól valamiféle engedményeket. Június 30-án tehát közölte Kossuthtal, hogy az elvonulási parancsnak nem tehet eleget, mivel Haynau márás elvágta a Duna jobb partján Komáromból Buda felé vezető utat. S amikor Haynau két nap múlva támadást intézett a komáromi várral átellenben a Duna jobb partján magyar kézen levő sáncok ellen, ő pedig a támadást sikeresen visszaverte, ezzel szabaddá tette ugyan a Buda irányába vivő utat, az elvonulásra kínálkozó alkalmat azonban ekkor sem ragadta meg, hanem az ütközet végeztével meging visszahúzódott Komárom falai közé.

Ámde Kossuth most már a sarkára állt, s Görgeit megtorlásul elmozdította főparancsnoki tisztségéből, a fősereget pedig maga utasította a Duna – még szabad – bal partján történő azonnali elvonulásra. Csakhogy erre a fősereg tiszti karának soraiban a tiszafüredihez megszólalásig hasonló zendülés tört ki, s a Görgeihez szító tisztek kinyilatkoztatták, hogy ha

⁷ GÖRGEY ARTHUR, Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. II. Bp. 1911. 306.

más parancsnok alá rendelik őket, akkor mindenjában azonnal lemondanak. Ezzel azután egy álló hétig tartó huzavona kezdődött, amely – miközben az orosz csapatok immár a Duna bal partján történő visszavonulás lehetőségét is mind kétesebbé tették – végül azzal zárult, hogy Kossuth hadügyminszterré ugyan Aulichot, a honvédsereg egészének főparancsnokává pedig Mészárost nevezte ki, a főszereg vezérletét azonban Görgei kezében hagyta, Görgei pedig kijelentette, hogy még egyszer támadást kísérel meg Haynau ellen, és ha ez a támadás eredménytelen lesz, akkor engedelmeskedni fog az elvonulási parancsnak, ha viszont győzelmet arat, akkor hadműveleteit eredeti terveinek megfelelően továbbra is a Dunántúlon fogja folytatni.

S minthogy ez a július 11-én megint Komárommal átellenben a Duna jobb partján megvívott ütközet (amelyben a vezényletet a 2-án megsebesült Görgei helyett magyar részről Klapka láttá el) a honvédcsapatok vereségével végződött, ez pedig egyszeriben szerteoszlathatta azokat a reményeket, amelyeket eddig a dunántúli hadműveletek továbbfolytatásához fűzött, Görgei most már végre csakugyan elszánta magát a visszavonulásra. A július 12-éről 13-ára virradó éjszakán tehát a VIII. hadtesten kívül a II.-at is a Komárom védelmével megbízott Klapka parancsnoksága alá helyezte, Ő maga pedig az I., a VII. és a III. hadtesttel (amely utóbbinak a peredi ütközet óta Leiningen-Westerburg Károly gróf tábornok állott az élén) megindult a Duna bal partján Vác felé. Itt viszont 15-én már a Miskolc elfoglalása óta délnyugatnak tartó Paszkevics nagy létszámu előhadába ütközött. S mivel így a Maros mellékére a Duna-Tisza közén át vezető út is elzárult előtte, ekkor jobb megoldás híján Losonc irányába fordult, hogy azután – egészen Rimaszombatig ívelő kerülőút megtételével – Paszkevics hátában próbáljon meg eljutni Tokajig, s végül is ott keljen át a Tisza bal partjára. Ezzel pedig most már megmásíthatatlan bizonyossággá lett, hogy serege egyhamar nem fog megérkezni a Maroshoz, ahol máskülönben – ha ugyanis mindenjárt aláveti magát a június 29-i minisztertanácsi határozatnak – már rég egyesülhetett volna a honvédsereg többi hadtestével.

PRÓBÁLKOSÁK ORSZÁGOS NÉPFELKELÉS INDÍTÁSÁRA

A forradalom vezetői tehát végeredményben minden igyekezetük ellenére sem tudták keresztlüvinni a honvéd sereg egészének gyors összpontosítását. De nem tudták megteremteni az ellenállás kibontakoztatásának másik alapvető feltételét, az országos méretű népfelkelést sem. Holott a Szemere-kormány maga is hamar átlátta, hogy erre nemkülönben égető szükség volna, s ezért az ország népét ismételten – először már május 18-án, a fenyegető orossz beavatkozás első hírének vétele után, másodszor pedig június 27-én – fel is hívta általános fegyverfogásra. Csakhogy a felhívások foganatja a kívánatosnál sokkalta csekélyebb lett: néhány gerillaosztágy most is alakult ugyan a Dunántúlon, s megint fegyverre keltek a Selmec környéki bányászok százai is, a Jászkunságban pedig július elejére éppenséggel több ezer főnyi felkelőhad jött létre, országos méreteket azonban a népfelkelés most még annyira sem öltött, amennyire telen. Már csak a kormány tehetetlensége miatt sem; a harci szellem felszítására ugyanis Szemeréék nem találtak jobb eszközt, mint hogy a népfelkelést „keresztesháborúvá” nyilvánítsák s a népet imádkozásra és böjtre szólítsák fel, a gerillaosztágyok megszervezését és vezetését pedig erre alkalmas, katonailag képzett személyek helyett a lelkészek feladatává tették.

Mindazonáltal a legfőbb ok, amely miatt a népfelkelés ezúttal is meg lehetősen szűk körű maradt, most sem a szervezési hibákban, hanem a parasztkérdés rendezetlenségében gyökerezett. Mert a föld népe továbbra sem mondott le sérelmeinek orvoslásáról, olyannyira nem, hogy a tavaszi győzelmek nyomán a paraszti osztályharcnak egyenesen újabb dagálya bontakozott ki országszerte – Heves, Gömör, Zemplén, Arad és Pest megyében éppúgy, akár Fejérben, Veszprémben, Tolnában, Somogyban, Zalában vagy Vasban. S hogy a népfelkelés iránti részvétlenség szorosan összefügg a parasztkérdés megoldatlanságával, arra sokfelé maguk a falusiak is félelmetetlenül rávilágítottak, nyíltan kimondván, hogy fegyverfogásra csupán akkor lesznek kaphatóak, ha előbb meghall-gatják követeléseiket. A kormánytól azonban jóideig mi sem állott távolabb, mint hogy okuljon az ilyen és hasonló megnyilatkozásokból. Ellenkezőleg: június 12-én, amikorra már halomba gyűltek a parasztmozgalmakról számot adó jelentések, Szemere az annak idején éppen

általa bevezetett statárium első évfordulóját azzal tette emlékezetessé, hogy most „még súlyosabb fenyíték” alkalmazására utasította a megyéket.⁸ S a következő hetekben azután a kormány nagy nehezen mégiscsak rálépett végre a parasztkérdés rendezése felé vezető útra, kézzelfogható eredményekig azonban már nem tudott eljutni ezen az úton.

Az történt ugyanis, hogy Vukovics, aki a kormány tagjai közül elsőül értette meg a parasztkérdés rendezésének fontosságát s akinek amúgy is hatáskörébe tartozott az ügy, június derekán néhány országgyűlési képviselőből bizottságot alakított egy a még mindig érvényben levő feudális kötelmek felszámolását célzó törvényjavaslat kidolgozására. Ez a testület pedig (hála a soraiba meghívott béképártiak távolmaradásának) többek között állást foglalt a majorsági jobbágyok állami kármentesítéssel lebonyolítandó végérvényes felszabadítása meg a földesurak korcsmáltatási kiváltságának minden nemű kárpótlás nélküli eltörlése mellett. S a kormány utóbb megrostálta ugyan a bizottság által kidolgozott törvénytervezetet, de ha valamelyest letompította is, végül áttette az országgyűléshez. Törvény azonban a javaslatból mégsem lett, s nemcsak azért nem, mert a képviselőháznak Pesten csupán egyetlen ülés tartására adódott lehetősége (július 2-án), s azután a kormánnal együtt ismét tovább kellett vándorolnia – ezúttal Szegedre, ahol szintén nagyon kevés ideje jutott már törvényalkotásra –, hanem azért sem, mert a béképárt a leghatározottabban tiltakozott a jobbágyfelszabadítás körének akár a legcsekélyebb kitágítása ellen is, a béképárt álláspontját pedig a liberális nemesi politikusok zöme ekkor már a parasztkérdés vonatkozásában is osztotta. (Érthetően, hiszen a liberális nemesség 1848 tavaszán – tudjuk – nem utolsó sorban azért ment bele a jobbágyfelszabadításba, hogy a kormányzati hatalomért kezdett harcába a paraszti tömegeket is bevonhassa; most tehát, amikor a győzelemben és a kormányzati hatalom meg-tartásában a liberálisok közül már vajmi kevesen bízhattak csak, a liberálisok zömének szükségképpen arra a következtetésre kellett jutnia, hogy a birtokos osztály a parasztság javára már eddig is nagyobb áldozatokat hozott, mint amekkorákat érdemes volt meghoznia.)

Ha pedig a kormány szava ilyen körülmények között pusztába kiáltott szó maradt, még inkább az kellett hogy maradjon Táncsicsé. Mert Tán-

⁸ Szemere körrendelete, Bp. 1849. jún. 12. *Közlöny*, 1849. jún. 22. 138. sz. 513.

csics május–június folyamán (folytatásos füzetek formájában) közzétett *Forradalom* című röpiratának a lapjain már nemcsak az eddig érintetlenül hagyott feudális kötelmek felszámolását és a hazaárulók birtokainak parasztkézre adását követelte, hanem hogy az állami meg az egyházi birtokokat, valamint az árulás bűnébe nem esett magánföldesurak kétézer holdon felüli birtokrészeit is osszák fel a parasztok között, s hogy ezentúl földjüknek mind a régi, mind az új birtokosok csupán haszonélvezői legyenek, a földek tulajdonjoga a társadalom egészét illetvén. Vagyis Táncsis ekkorra eljutott egészen az agrárdemokrácia programjáig, sőt még azon is túl, a földmagántulajdon alapjainak megkérőjelezéséig. Az ő álláspontja azonban már nemcsak a béképártiak és a liberális zöm számára, hanem a magyar liberálisok legjobbjai számára is elfogadhatatlan volt.

4. PRÓBÁLKÖZÁSOK A NEMZETISÉGEK MEGBÉKÍTÉSÉRE

AZ UDVAR ÉS A NEMZETISÉGI MOZGALMAK SZÖVETSÉGÉNEK MEGLAZULÁSA

S amint a forradalom az utolsó hetekben illetéenképpen teljesen elütötte magát attól a lehetőségtől, hogy a paraszti tömegek elkedvetlenedésének a folyamatát esetleg még visszájára fordítsa, úgy ezekben a hetekben végképp elesett attól a lehetőségtől is, hogy egyszer még lerázza magáról a közte és a magyarországi nem magyarok zöme között kifejlődött ellen-ségeség nyomasztó tehertételét. Igaz, a fordulat elmaradása ebben a viszonylatban már nem annyira az igyekezet, mint inkább az idő hiányán műlött. Mert a nemzetiségi kérdés rendezése felé vezető úton a forradalomnak éppen ezekben a hetekben minden korábbinál nagyobb előrelépést sikerült végre tennie, s ezzel – ha több nem is – a kiindulópont mindenképpen megheremtődött ahhoz, hogy az egymással szembekerült felek eddigi szakadatlan távolodása apránkint közeledésnek adja át a helyét. Annál is inkább, mivel a másik oldalon ekkorra már szintén jócskán megnőtt azoknak a tábora, akiket a korábbiaknál nagyobb előrelépésekre sarkallt fokozatos kijózanodásuk.

48. A kézdivásárhelyi ágyúöntöde. Jobboldalt az előtérben Gábor Áron látható

49. Az 1849. március 11-én Nagyszebenre támadó Bem és csapatai

50. Vetter Antal

51. Henryk Dembiński

52. Görgei Artúr

53. Józef Bem

54. Jelenet az 1849. február 26–27-i kápolnai ütközetből

55. Jelenet az 1849. április 6-i isaszegi ütközetből. Görgei, Aulich és Damjanich a II. hadtest rohamra induló katonái között

56. Kossuth Lajos, Magyarország kormányzóelnöke

57. Szemere Bertalan miniszterelnök

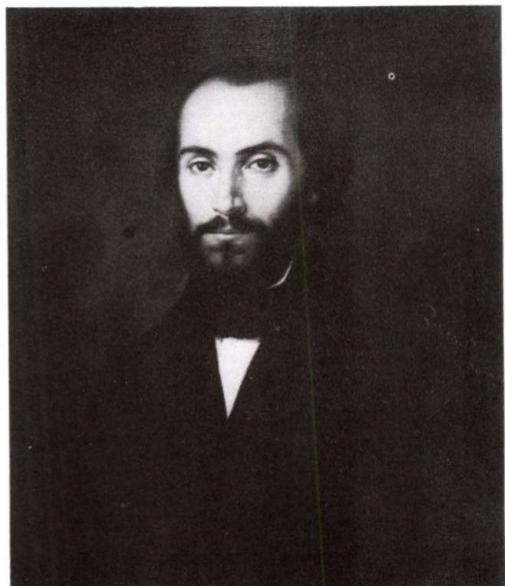
58. A budai vár fehérvári rondelljának bevételét hirdető nemzetiszínű zászló 1849. május 21-e reggelén

59. A szlovák nemzeti mozgalom küldöttsége Ferenc József előtt 1849. március 20-án

60. Avram Iancu

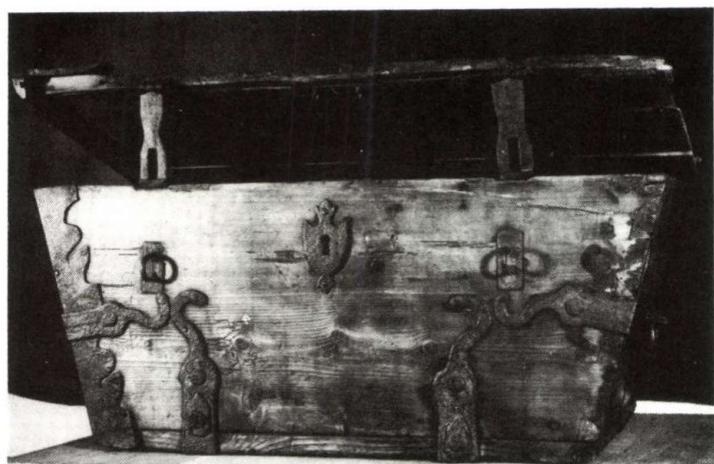
61. Nicolae Bălcescu

62. Itáliában elvesztett fogainak pótlására Ausztria új műfogort kap Miklós cártól Magyarország számára. Olasz gúnyrajz

63. Djordje Stratimirović

64. Katonaorvosi műszeres láda 1848–49-ből

65. Orosz katonai tábor Magyarországon 1849-ben

66. Orosz-magyar lovassági párbaj Turánál 1849. július 20-án

67. A császáriak által 1849. augusztus 9-én Temesvárnál foglyul ejtett honvédek

68. A világosi fegyverletétel 1849. augusztus 13-án

Azok a csalódások ugyanis, amelyek a szerb meg a horvát liberálisokat érték 1848 végén, mikor nyilvánvalóvá lett, hogy idestova fél éve megfogalmazott nemzeti követelései kielégítésének az idejét az udvar még mindig nem érzi eljöttnek, korántsem bizonyultak e politikusok utolsó ilyen nemű csalódásainak, ellenkezőleg: hasonló csalódások a következő hónapokban is egyre-másra érték őket is, más nemzetiségek fegyvertársaikat is. Mert a birodalmi egység szempontját mindenek fölé helyező udvari körök továbbra sem láttak okot arra, hogy a nemzetiségeknek az ellenforradalom javára tett szolgálatait az általuk elsősorban kívánt ellenszolgáltatással: nagyfokú autonómiában részesítésükkel viszonozzák, s az ilyen irányú igénybejelentéseket nemcsak akkor hagyták minden figyelmen kívül, ha liberális nemzetiségi politikusok, de akkor is, ha a nemzetiségi mozgalmak jobboldali vezetői hozakodtak elő vélük.

Amikor például a kétharmadrészt udvarhű horvát politikusokból álló báni tanács (amely működésével a szábor elnapolása után sem hagyott fel) januárra tető alá hozott néhány közjogi tárgyú törvénytervezetet s ismételten leszögezte bennük, hogy Horvátország kül-, had-, pénz- és kereskedelmi ügyeinek az intézését a birodalom középponti kormányára, az államélet egyéb ágainak a kezelését viszont a Háromegy Királyság területén egy kizárolag a szábornak felelős tartományi államtanácsra kellene bízni: ezeket a birodalmi egység szemszögéből nézve fölöttébb veszedelmes tartalmú előterjesztéseket az udvari körök még válaszra sem méltatták. S hasonló fogadatnára leltek az udvarban azok a (januárban Eperjesen összeverődött, majd innen Olmützbe utazó) Habsburg-barát ukrán értelmiségek is, akik – hogy végre az ukrán nép (Pontosabban: az ukrán nép forradalomellenes kisebbsége) is hallasson magáról – január 29-én petíciót nyújtottak át Ferenc Józsefnak, azt kérvén, hogy az (egymással egyesítendő) Északkeleti Felvidékből és Galíciából szervezzenek autonóm ukrán koronatartományt. Amint Ferenc Józseftől a nem sokkal utóbb ugyancsak Olmützbe érkező Şaguna is csupán néhány barátságos, de semmitmondó szót kapott feleletül február 25-i petíciójára, amely szintén ilyesféle kérést terjesztett elő, azt tudniliuk, hogy Erdélytel egye-sítsék a szűkebb értelemben vett Magyarország és Bukovina románlakta területeit, s az így létrejövő román koronatartomány élére állítsanak egy a románok által saját soraikból választandó nemzeti főnököt, a császár pedig vegye fel „a románok nagyfejedelme” címét is.

Akik pedig nem szorítkoztak arra, hogy efféle kérelmekkel ostromolják az udvart, hanem önhatalmúlag megkezdték vágyálmaiknak az életbe való átültetését is, azok még rosszabbul jártak. Rajačić és a szerb fődotor például január 13-án ünnepélyes feliratban tudatta Ferenc Józseffel, hogy a szerb nép, bízván a császári szóban, türelemmel fogja kivárni a béke helyreállítását és „nemzeti beligazgatásának” ez utánra ígért megszervezését, közben viszont a szerb felkelősereg hatalmába került területeken mindenfelé helyi és kerületi odborokat hozott létre, s az államigazgatási teendőket maradéktalanul ezeknek a testületeknek a hatáskörébe utalta; az udvari körök válasza pedig erre az volt, hogy Knićanin szerbiai önkénteseit (akikről különben is bajosan tételezhették fel Olmützben, hogy a birodalom épségének megóvásáért fogtak fegyvert) diplomáciai eszközök igénybevételevel már februárban hazarendeltették a Szerb Fejedelemség kormánya által. Ámbár legrosszabbul mégis azok jártak, akik mind ez ideig teljesen a császári kegyre hagyatkoztak, s egyelőre meg sem kísérelték kiteregetni kívánságaikat, az ellenforradalomnak viszont kellő tömegtámogatás hiján mindenki másénál kisebb szolgálatot tudtak csak tenni: a szlovák vezetők; Hodža például februárban már döbbenten vehette tudomásul, hogy mivel az általa toborzott legionáriusok a lakosság körében vajmi kevés rokonszenvre lelnek, csapatát a császáriak a szlováklakta területeken már megtűrni sem hajlandóak, s ezért az ostromlott Komárom alá vezényelték, a légió elkedvetlenedett parancsnoka, Janeček pedig erre, faképnél hagyva őt s a vezérletet egy fegyverforgatásban teljesen járatlan irodalmárra, Ján Franciscira bízva, örök búcsút mondott a katonaéletnek.

Holott a január–február folyamán történtek még csupán apró tűszűrások voltak ahhoz a csapáshoz képest, amelyet azután a március 4-i alkotmányoktroj mért az ellenforradalom szekértolóiá lett nemzetiségi politikusokra. Elsősorban persze megint csak a szlovákokra, akik az oktrojált alkotmány elolvasása után elkeseredetten állapíthatták meg, hogy őket az udvar még olyan korlátozott területi autonómiához sem óhajtja juttatni, amilyet a horvátoknak, a szerbeknek meg az erdélyi románoknak szán. De az oktrojált alkotmányt a többiek is csak mélységes csalódással fogadták. A románok főleg azért, mert az alkotmány Erdélyt nem nyilvánította teljes egészében román tartománnyá s mert Magyarország román lakosságú megyei közül minden össze a Részek-be-

lieket rendelte Erdélyhez csatolni. A szerbek azért, mert az alkotmányirat a vajdaságról még mindig jövő időben beszélt, már is világossá tette viszont, hogy a szerb határőrezredek területe a távolabbi jövőben sem fog a vajdasághoz tartozni. A horvátok pedig legfőképpen szintén a határőrvidék különállásának fenntartását nehezményezhették. És az elégedetlenséget valamennyiük esetében tovább fokozhatta azután, hogy az alkotmány „tartományi ügyeknek” csupán egészen jelentéktelen ügyeket minősített, a csak kicsit is jelentős ügyeket pedig mind-mind „birodalmi ügyekké” nyilvánította.

Teljesen érthető hát, ha az oktrojált alkotmány hivatalos közhírré tételét a báni tanács is, Rajačić is járak láttá mellőzni. A közvélemény felbolydulásának azonban ez sem állhatta útját. Zágrábban a liberális eszmék hívei széltében-hosszában hangoztatni kezdték, hogy most már örömmel vennék, ha a harcmezőkön a magyar honvédsgreg aratna győzelmet, mert többé nem kétséges, hogy csak ez „,tenné lehetővé az ő föderalisztikus törekvései érvényre juttatását”,⁹ a *Slavenski jug* pedig ezt a véleményt utóbb avval toldotta meg, hogy a horvátoknak az oktrojált alkotmány még annyi önállóságot sem biztosít, amennyivel a magyar uralom alatt rendelkeztek. S hasonló visszhangra lelt az új alkotmány a szerb sajtóban is.

A nagyjából Stratimirović elképzéléseit osztó *Napredak* például az alkotmányoktrojból azt a tanulságot szűrte le, hogy amint eddig „Ausztriában nem volt szabadság”, úgy „nem is lesz soha”, mert Ausztria és a szabadság „egymásnak örökös ellensége”,¹⁰ az ekkor Belgrádban dolgozó Jakov Ignjatović pedig a Szerb Fejedelemeség félhivatalosának számító *Srbske noviné*-ban azt írta, hogy mivel Bécsnek – mint most kétségtelenül bebizonyosodott – nem vajdaság, hanem centralizáció kell, „a szerbek ebben a komédiában siralmas véget fognak érni”.¹¹ És még a főödbor hivatalos lapjában, a *Vjestnik*-ben is azt lehetett olvasni, hogy „az osztrák kormány téved, ha úgy hiszi, hogy szemünket kiszúrta az

⁹ Erről Kulmer fr egyik Jellačićhoz intézett levelében. Idézi: GJURO [DJURO] ŠURMIN, A horvátok és magyarok 1848-ban és 1849-ben. *Croatia*, 1906. 40.

¹⁰ Idézi: THIM JÓZSEF, A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története. 1. Bp. 1940. 345.

¹¹ Idézve: uo. I. 346.

oktrojált alkotmánnyal”, hiszen látni való, hogy ez az alkotmány a vajdaságot „*egy francia département szintjére*” süllyesztette.¹²

Mivel azonban a nemzetiségi mozgalmaknak valamiféle harmadik megoldás nemlétében továbbra sem volt más választásuk, mint hogy vagy a magyar forradalommal, vagy az ellenforradalommal tartsanak, a nemzetiségi politikusok között pedig továbbra is szép számban akadtak, akik a magyar forradalomhoz való közeledésről – ilyen vagy amolyan okból – hallani sem akartak: még mindig kerülköztek, akik abból, hogy az udvar pillanatnyilag rácáfolt reményeikre, csupán azt a következtetést vonták le, hogy az udvari köröket a jövőben az eddiginél is nagyobb ostrom alá kell venniök. Miért is a szlovák vezetők – éppen most lépve ki hallgatásukból – március 20-án azzal a kéréssel járultak Ferenc József elé, hogy pótolálag Magyarország szlováklakta területeiből is alakítsanak különálló koronatartományt, s ezt szintén ruházzák fel a többi koronatartományéhoz hasonló autonómiával; a szerb fődbor küldöttei egy április 25-én az osztrák kormánynak benyújtott újabb petícióban azt kérelmezték, hogy a vajdaságot mégis szervezzék meg haladéktalanul s a szerb határőrezredek területét mégis csatolják a vajdasághoz; a horvát báni tanács pedig május 6-án – úgyszintén küldöttség révén – azt a kérést intézte a császárhoz, hogy végre szentesítse a szábor által réges-rég elfogadott törvényjavaslatokat, a horvát végvidéket meg az oktrojált alkotmány utólagos módosításával mégiscsak nyilvánítsa a Háromegy Királyság szerves alkotórészévé.

Eredményre azonban természetesen ezek a próbálkozások sem vezettek. S mivel ez az ellenzéki hangok további felerősödését vonta maga után, az udvari körök március–április táján már elodázhatalannak találták a nemzetiségi mozgalmaknak minden korábbinál hathatóbb leckében részesítését. Ezért volt például, hogy Rajačićot április 2-án végre politikai tisztségehez juttatták, de korántsem a vajdaság valamiféle teljhatalmú kormányzójává tették meg, hanem mindössze császári biztosá nevezték ki a Délvidékre (s persze még annak is csupán a polgári közigazgatás alá tartozó területeire), ami a császári hadseregparancsnokság egyszerű függvényévé történt lefokozásával volt egyértelmű. S hogy a lecke még teljesebb legyen: a délvidéki megyékből meg a szerb végvidékből egyidejű-

¹² Idézve: uo. I. 345.

leg megalakították a VII. magyarországi katonai kerületet, s ennek az élére április 8-án a néhány nappal korábban tábornokká előléptetett Mayerhofert állították, amivel ezt az eddig Rajačićnak alárendelt embert egyik napról a másikra Rajačić fölöttésévé kenték fel, sőt egyszeriben fölébe helyezték – a rangban pedig idősebb – Todorovićnak is.

De nem feledkeztek meg az udvari körök a horvát sajtóról sem. Jellačić tehát május 9-én közzétett egy sajtószabályzatot, amely kimondotta, hogy ezentúl szigorú börtönbüntetés, súlyosabb esetekben pedig a lapszerkesztéstől való örökös eltiltás is vár mindenakra, akik akár felségsértés, akár hazaárulás, akár a törvények erőszakos megváltoztatása érdekében kifejtett izgatás, akár a birodalmi egység megbontására irányuló propaganda vagy akár csak rémhírterjesztés vágja alá esnek. S hamarosan okuláshoz jutottak az udvar szlovák fegyvertársai is, amennyiben a császáriak a tavaszi hadjárat alkalmával másodszor is menekülésre kénytelenek voltak. Ezután a legtöbb szlovák légió maradványait májusban újjászervezték és egyetlen csapatba egyesítették, ennek az új légiónak az élére azonban már nem cseh vagy szlovák parancsnokot, hanem – a lengyel nemzetiségi Henryk Lewartowski báró százados személyében – egy minden tekintetben megbízhatónak látszó császári tisztet állítottak.

Az ilyen intézkedések pedig nemelyeket valóban meghunyászkodásra bírtak. Másokat viszont az udvarral éppen ezek fordítottak szembe végképp, hogy azután az utóbbiak egy részét kiábrándulásuk végül magához a magyarokkal való megbékélés módozatainak a kutatásához is elvezesse – méghozzá épp akkortájt, amikor valahára a magyar forradalom tábora belül is kezdett már tért hódítani az a felismerés, hogy a magyar nemzetiségi politika gyökeres átalakításra szorul.

FÖDERÁCIÓS JAVASLATOK MAGYAR RADIKÁLISOK RÉSZÉRŐL

Az elsők, akik a forradalom tábora belül végre szót emeltek a magyar nemzetiségi politika felülvizsgálata mellett, a radikálisok jobbjai voltak, akik – bár korábban a forradalom sorsáért aggódtukban olykor még a liberálisoknál is nagyobb türelmetlenséget tanúsítottak a forradalommal szembeforduló nemzetiségi mozgalmak iránt – éppen, mert mindenki másnál inkább szívükön viselték a forradalom sorsát, a türelmetlen nemzetiségi politika ártalmasságára is leghamarabb eszmélhettek rá. A közvet-

len indítéket pedig, amely a szóban forgó radikálisokat most előrelépésre készítette, a jelek szerint nékik is az oktrojált alkotmány közzététele szolgáltatta.

Az oktrojált alkotmány ugyanis, bármekkor csalódást keltett is a nemzetiségi politikusok körében, magát a nemzetiségek egyenjogúságának 1848 áprilisában meghirdetett elvét újolag megerősítette, s ezzel a magyar forradalom tábora mindenéppen színvallásra kényszerítette abban a tekintetben, hogy végre hajlandó-e maga is elismerni avagy továbbra is mereven elutasítja-e ennek az elvnek az érvényét. Akik pedig magyar részről megértették, hogy a forradalom tábora erre a kérdésre csak kedvező választ adhat, azoknak többé azt sem volt nehéz megérteniök, hogy a forradalmi tábor ennyivel épvenséggel be sem érheti már, mert – ahogyan a kezdeményezés dicsőségét learató *Marczius Tizenötödike* néhány nap múlva világosan ki is mondta – a forradalom a jelenleg ellene harcoló nem magyarokat csupán akkor lesz képes a maga oldalára vonni, ha nem pusztán annyit fog ígéرنi nékik, amennyit az udvar ígér, hanem ha az udvar ígéreteivel „a nagyobb szabadság s tisztább alapokra fektetett nemzetiség” biztosítását fogja szembeszegezni.

Ez pedig – mutatott rá a *Marczius Tizenötödike* – égetően szükséges is. Hiszen a magyarországi nemzetiségek, amikor – „a felső megyei tótokat” kivéve – az ellenforradalom oldalára sodródtak, olyan útra tértek, amelyen járva önmaguknak is, a magyar forradalomnak is kárára, hasznára pedig egyedül az ellenforradalomnak vannak. A testvérharchóból kibontakozni viszont nincs mód addig, amíg magyar részről tudomásul nem veszik, hogy az „e hazában létező külön nemzetiségeket többé lehetlen ignorálnunk” s hogy Magyarországot „tisztán magyar nemzetiségre fektetett” országgá alakítani „többé nem tartozik azon lehetőségek közzé, mellyeknek hosszú és biztos jövendőjét remélhetnők”. Ha azonban elismerjük, hogy a magyarországi nem magyarok külön nemzetiségeket alkotnak, akkor egyszersmind a nemzetiségek védelméhez nélkülvállalatlan intézményes biztosítékok megteremtéséről is gondoskodnunk kell. S a legtökéletesebb ilyen biztosíték az lehetne, ha kimondanák, hogy ezentúl „Magyarország, Erdély, Horvátország, sőt, ha kívánják, a felső megyei szlávság” is egy-egy „szövetséges köztársaság” lesz. Ha pedig németek úgy gondolják, hogy Magyarország föderálizálása „csak a jövendő teendői közze” tartozik, s ezért evvel egyelőre várnunk kell, akkor is

már „most... vessük meg az alapokat, mellyekre egykor a pesti kormányban egyesült foederativ respUBLICák felépülhessenek”. Már most is elengedhetetlen tehát legalább „községi rendszert... behozni, mellynek következése az, hogy a helységek ön dolgaikat... azon nyelven vezetik, mellyen nekiek tetszik”. És erre abban az esetben is múlhatatlan szükség van, ha a nemzetiségi mozgalmakat utóbb „fegyverrel tán sikerülne elnyomhatnunk”, mert a nemzeti öntudatot nem lehet elfojtani s ezért „az illyen győzedelemben valóban nagy köszönet” semmiképpen sem lenne.¹³

Április második felében pedig (az *Esti Lapok* hasábjain) a *Marczius* nyomdokaiba lépett Vasvári is (aki a nemzetiségi kérdés mellett már csak azért sem tudott elmenni szótlanul, mert Erdélyben épp a román felkelők ellen folyó hadműveletek résztvevője volt). Igaz, ő nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a jövőben is elhanyagolhatatlan teendő a forradalom minden rendű és rangú ellenségeinek a megfélezésén munkálkodni, csak éppen azt is kiemelte, hogy „az erdélyi lázangók fékezése kegyetlen dicsőség”, éspedig azért, mert őket kiválólag az erdélyi magyar nemesség taszította az ellenforradalom táborába: mert ez a nemesség mindig is „megveté, lenézte... s igavonó barmokul használta fel” őket és a helyzet a forradalom kitörése után sem sokat változott, hiszen a nemesség Erdélyben továbbra is „az oláh fajú jobbágyság zsarnoka akart maradni” s ezért, „mikor Magyarhonban már ki volt hirdetve az úrbérисég eltörlése: az erdélyi földesurak még akkor is kegyetlenül robotoltattak”.¹⁴ Márpedig pusztán ennyit papírra vetni sem volt csekélység, amikor magyar részről eddig folyvást azt hajtогatták s még legújabban, a függetlenségi nyilatkozatban is az volt olvasható, hogy a nemzetiségi tömegeket egyedül a kamarilla bujtogatásai fordították szembe a forradalommal, s amikor a forradalom magyar hívei közül ez ideig még az a kérdés is vajmi kevesekben ötlött fel, hogy amennyiben a szóban forgó tömegeket netalán valóban a kamarilla bujtotta fel, hát megtehette-e volna ezt, ha a magyarellenesség nem ivódik beléjük valaminő egyéb okoknál fogva már előzőleg is.

¹³ *Marczius Tizenötödike*, 1849. márc. 6. 18. sz. 69–70. és 1849. márc. 10. 22. sz. 85–86.

¹⁴ VASVÁRI PÁL, A lázongó oláhok. *Esti Lapok*, 1849. ápr. 23. 51. sz.

Nem beszélve arról, hogy a nemzetiségi kérdés elfogulatlan kezelése még mindig nem lelt egyöntetű helyeslésre a forradalom baloldalán sem. A radikális nemesi politikusok egyik legtekintélyesebbje, a Radical Párt leendő elnöke, Újházi László például a *Debreczeni Lapok* hasábjain a *Marczius Tizenötödike* ellenében továbbra is azt hangoztatta, hogy az államegység mindenél előbbre való s hogy ezért „mi más ajkú... testvéreinkkel nem osztozhatunk egyébben, mint a közsabadságban, egyenlőségen és szeretetben”, – ami egyébként őket bizonyára bőségesen ki is elégítené, ha nincsenek „a hitszegett dynastia ellen forradalmi ármányai...”¹⁵ S gyanítani lehetett, hogy Újházival teljes egyetértésben vannak a *Debreczeni Lapok*-at kiadó Madarász-fivérek is.

Ámbár az is bizonyos, hogy az ilyenfajta szüklátókörűség ekkor már a nemesi radikálisokra sem volt általánosan jellemző. Perczel például temesközi hadjáratának végnapjaiban megüzente a Szerb Fejedelemség belügyminiszterének, Ilija Garašaninnak, hogy kész volna békétárgyalásokba bocsátkozni a délvidéki szerb felkelőkkel; s ez a kezdeményezés mindenképpen újabb jele volt a magyar radikálisok körében megindult erjedésnek, még ha a béke helyreállítását nem vonta is maga után. Garašanin ugyanis csupán időnyerés végett járult hozzá a tárgyalások fonalának felvételéhez. Kossuth pedig Perczelt most is csak olyasféle engedmények megajánlására hatalmazta fel, amilyenekére novemberben Beöthyt. Perczel tehát az autonóm vajdaság létrehozásába továbbra sem mehetett bele; ehelyett azzal a (Kossuth által szintén már novemberben felróppentett) képtelen ötlettel volt kénytelen előhozakodni, hogy a szerbek autonóm területükért fogadják el (a legnagyobb részt nem is szerbek, hanem horvátok lakta) Szlavóniát, s ezt az ajánlatot legfeljebb a szerbek által választott vajda és pátriárka hivatalos elismerésének meg a temesközi határvidék szerb közigazgatás alá helyezésének ígéretével egészítette ki.

A békülékenység szellege azonban a nemesi radikálisok közül sem egyedül Perczelen lett úrrá, hanem – s még hamarabb – Teleki Lászlón is: œ már 1848 nyarára megértette, hogy a forradalmat a nemzetiségi mozgalmak részéről fenyegető veszélyek elhárításához nem elegendő a fegyveres erőszak, hanem a nemzetiségek kielégítése is megkívántatik, s

¹⁵ ÚJHÁZI LÁSZLÓ, Nyílt levél. *Debreczeni Lapok*, 1849. márc. 10. 6. sz. 22.

ezért július második felében – azaz a Batthyány-kormányt kereken egy hónappal megelőzve – már leszögezte, hogy ha például Horvátországot a horvát nép teljesen függetleníteni akarja Magyarországtól, akkor ezt minden további nélkül lehetővé is kell tenni számára. Párizsba érkezte után pedig – tapasztalván, hogy a nagyhatalmak kormánykörei rideg részvétlenséggel tekintenek a magyar forradalomra, a Magyarországgal szomszédos országok forradalmi mozgalmainak párizsi képviselőiben viszont megvan a magyar forradalommal kialakítandó együttműködés szándéka, s e szándék valóra váltását csupán a magyarországi nemzetiségi kérdés rendezetlensége akadályozza – még tovább, arra a következtetésre jutott, hogy a nemzetiségi kérdés otthoni rendezése nem pusztán a Habsburg-ellenforradalom kezéből húzna ki egy ütökártyát, hanem egyben az Európa keletén kibontakozott forradalmi mozgalmak egyetlen hatalmas forradalmi táborba tömörítésének az alapjait is lerakhatná, vagyis e mozgalmak erőinek olyan széles körű egyesítésére teremtene lehetőséget, amely nélkül harcukat az egymást márás kölcsönösen támogató európai nagyhatalmak ellenében sikerre semmiképpen sem vihetik.

Egy március 7-én Kossuthhoz intézett levelében tehát Teleki már mint határozott meggyőződéséről szolt arról, hogy – a békeparti típusú elképzélésekkel ellentétben – „nem annyira az osztrákokkal, mint a szerbekkel, horvátokkal és oláhokkal kellene egységre lépni”, s ez nem is volna „nehéz dolog”: „csak... adjatok nekik minden, mit csak lehet”; „ha Ausztriát nem lehet különben megbuktatni s tönkre silányítani”, akkor abba is okvetlenül bele kell menni, amit a Párizsba szakadt külföldi forradalmárok közül oly sokan ajánlanak, hogy tudnillik „Magyarhont a confederatio bázisán rekonstruálják”, mert ebben az esetben „jövőnk biztosítva lesz”, sőt „hatalmunk a Fekete-tengerig terjedend”.¹⁶ S mint-hogy ez a kezdeményezése foganat nélkül maradt, egy következő – május 14-én kelt – levelében már nemcsak a nemzetiségekkel való kiengesztelődés várható előnyeire hívta fel Kossuth figyelmét, hanem arra is, hogy ha viszont nem kerül sor ilyen kiengesztelődésre, akkor a magyar forradalomnak egyenesen a legrosszabb eshetőségekkel kell szembenéznie. „Frankhon [17]89-ik évi szerepe: Europát emancipálni, nekünk jutott;

¹⁶ Teleki László Kossuthhoz, Párizs, 1849. márc. 7. Teleki László válogatott munkái. Szerk. KEMÉNY G. GÁBOR. II. Bp. 1961. 19.

s szerintem nincs [más] választásunk: vagy el kell vállalnunk e szerepet, vagy buknunk.” „Sorsunk a világ legnagyobb dicsősége leend vagy halál.” „Magyarországnak kettő közt van választása; vagy a corpus jurisra állva, határait úgy, a mint volt, megtartani igyekezni, nem gondolva a fajok féltékenységével, s [ez] úton borostyán sok lehet, de csak hadi, . . . áldozat vérben és vagyonban tömérdek; s a bér? néhány évi bizontalan jövő.” „A másik, mit választhatunk, a corpus jurisból valamit áldozni . . .” „S ez út mit kíván? egy kis önlegyőzést, mellynek bére hallatlan dicsőség és élet leend. Nem, e két út között a választás nem lehet nehéz, – mentől többet adunk a nemzetiségeknek, annál kevesebbet kellend Austriának és az absolutismusnak adnunk.”

S ez alkalommal már azt is felvázolta, milyen gyakorlati intézkedéseket lát szükségeseknek. A forradalom – mutatott rá – nem szorítkozhatik az egyediüli horvátok kielégítésére; nem kevésbé elengedhetetlen „kibékülni a vajdasággal, annak összes közgyűlést engedni, valamint az oláh fajnak is belső administratiót, statutarius jogot, széles értelembeni municipalis garantiákat, mindig vigyázva arra, hogy magyar és német faj, a mennyre lehet, ne vettessék alá oláh vagy szerb jurisdictionak, s olly feltétel mellett, hogy legfelsőbb kormányban, országgyűlésben Magyarhonnal egyet alkotandnak és országgyűlésünk nyelve magyar leend”. . . . S ha ezen kívül . . . [a] tökéletes nemzetiség elvét kimondjuk s megalapítjuk, azt hiszem – ismételte újólag –, leraktuk Magyarországra nézve a legfényesebb jövőnek alapját; minden fajok, nem csak Magyarhonban, hanem azok [is], mellyek eddig igényeinken kívül álltak, sovárogva fognak felénk tekinteni és örömmel fogják Magyarországot elfogadni mint egy jövendőbeli dunai confederációnak központját és királynéját, mellynek hatalma örökre megtöreni az absolutismus szörnyetegét és melly a Balticumtól a Fekete tengerig terjedend.” Majd azt is mindenjárt felsorolta, hogy e konföderáció – elképzélései szerint – milyen elemekből tevődnék össze: „az elsők az eddig hozzánk tartozó népek . . .” lennének, s „Oláhország, Szerbia, Bulgaria képezendné később azon részt, mellynek kapcsai Magyarhonnal tágasabbak”. „Csehország és Morva tán még tágasabb kapoccsal volnának Magyarhonhoz fűzve, míg utoljára, ezen kapcsok legtávolabb fokozatán [azaz: a helyreállítandó Lengyelország esetében] a kapocs csak a külügyek egyeztetésében állana.” Végezetül pedig – sejtvén, miféle aggodalmakat fognak kelteni javaslatai odahaza – azt is hozzá-

fűzte leveléhez: „Nem fogunk ez úton olvadni, hanem terjedni, inkább, mint a másikon.”¹⁷

Teleki szeme előtt tehát most egy olyan demokratikus berendezkedésű államszövetség körvonalaí rajzolódtak ki, amely létrejövetele esetén lehetőséget teremtett volna arra, hogy a keretei közé lépő kelet-középeurópai kis népek egyfelől felszámolják a térség elnyomó nagyhatalmainak való eddigi alávetettségüket, másfelől viszont továbbra is birtokában maradjanak, sőt éppen ezek után váljanak igazi haszonélvezőivé a nagyobb közösségekhez tartozás előnyeinek. Teljesen következetes azonban még ez a nagy távlatokat felvillantó koncepció sem volt; erre vall az, hogy a magyar országgyűlés tárgyalásainak meg a magyarországi központi kormányzat működésének egyetlen nyelven, kizárálag magyarul történő viteléből egyelőre Teleki sem akart engedni, a nagyrészt a magyar forradalom oldalán harcoló szlovákoknak pedig területi önkormányzat helyett – mint néhány nappal később pótólalag kifejtette – ő is legfeljebb megyei önkormányzatot, vagyis lényegesen kevesebb engedményt kívánt felajánlani, mint amennyit a nagyrészt a magyar forradalom ellen harcoló horvátoknak, szerbeknek és románoknak szánt. De ha ennek a koncepciónak a részletei még csiszolást igényeltek is, a koncepció lényege már eredeti alakjában is kétségtelenül olyan volt, hogy ha a magyar vezető körök most ezt választják további nemzetiségi politikájuk vezérfonalául, akkor segítségével talán még mindig a forradalom oldalára vonhatták volna az eddig a forradalom ellen küzdő nem magyarok zömét.

A magyar liberálisokat azonban Teleki építége nem tudta megnyerni a maga elgondolásainak, akár Perczel vagy korábban a *Marczius Tizenötödike* sem. S nemcsak azokat nem, akik – mint a békepartiak és követőik – nem láttak esélyt az önvédelmi harc győzelmes befejezésére s ezért a márciusi vívmányok egy részét készek voltak feláldozni egy a Habsburgokkal kötendő megegyezés oltárán, hanem azokat sem, akik a Habsburgokkal való alkuról még 1849 tavaszán sem akartak hallani. Hiszen az utóbbiak – ha egyáltalán hittek az uralkodóházzal nyélbeütendő meggyezés lehetőségében – ezt elsősorban éppen azért ellenezték, mert a magyar nemesség által márciusban megszerzett kormányzati hatalom-

¹⁷ Teleki László Kossuthhoz, Párizs, 1849. máj. 14. Magyar Országos Levéltár, Bp. Gyűjtemények, Kossuth-gyűjtemény II. V. 1. b. 371.

nak egy töredékéről sem voltak hajlandóak lemondani, s ebből következően nemcsak akkor érezték volna, hogy „kár volt harcolnunk”, ha a Habsburgoknak mégis efféle engedményeket kényszerülnek tenni, de akkor is, ha ettől azon az áron menekednek meg, hogy a nemzetiségeknek tesznek hasonló engedményeket.¹⁸

A MAGYAR-ROMÁN MEGEGYEZÉS

Hiába hangsúlyozta tehát május 14-i levelében Teleki, hogy „nem csak Austria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is”: a magyar forradalom liberális vezetői továbbra is mereven ragaszkodtak az államegség formulájához, s egy pillanatig sem gondoltak arra, hogy a Magyarország felbomlásának irányában ható erők növekedését ezzel nemcsak nem gátolhatják meg, de éppenséggel siettetni fogják. Ha azonban az elől, hogy a magyarországi nemzetiségeknek területi önkormányzatot biztosítanak, a liberális vezetők váltig elzárkoztak is, olyankor, amikor megmegcillant előttük az a remény, hogy a forradalom a nemzetiségi mozgalakkal támadt ellenfeleiből talán szerényebb engedmények révén is képes lesz kibontakozni, az alkalmat most már többnyire maguk sem hagyták kihasználatlanul; s ez annál inkább tapasztalható volt, minél szorultabb lett a forradalom helyzete.

Amikor például Andrássy Gyula gróf Zemplén megyei főispán, akit a Szemere-kormány május végén isztambuli követévé nevezett ki, állomáshelyére igyekezvén, Belgrádba érkezett és megtudta, hogy éppen ott tartózkodik Kušljan is, nyomban érintkezésbe lépett véle s nem is eredménytelenül; Kušljan ugyanis vállalta, hogy lapjában ezután a korábbinál is kiterjedtebb propagandát fog folytatni a Habsburgok ellen, az ellenforradalmat támogatni többé nem hajlandó horvátokból pedig magyarbarát klubot fog szervezni, s ennek fejében csupán azt kötötte ki, hogy a magyar kormány általánosságban ismerje el a nemzetiségek jogait és jelentse be a magyar országgyűlés egynyelvűségének felszámolását. (Amit azután Andrássy sietett is lelkükre kötni a kormány tagjainak –

¹⁸ Erre nézve lásd: Szemerének egy Beöthyhez intézett utasítását, Bp. 1848. nov. 13. Kossuth Lajos összes munkái (továbbiakban: KLÖM). XIII. Sajtó alá rend. BARTA ISTVÁN. Bp. 1952. 441.

igaz, olyan toldalékészrevétellel, hogy a szóban forgó feltételek teljesítésével a magyar fél mit sem kockáztatna, hiszen a győztes utóbb még minden megmásíthat, a legyőzött pedig amúgá is minden elveszít . . .)

A kormány így sem kapott ezen a lehetőségen, annál inkább kapott viszont azon a június elején Pestre befutó híren, hogy Stratićirović (akit gyaníthatóan főleg Perczel májusi béképróbálkozása ejtett gondolkodóba) öt határőri zászlóaljjal együtt kész volna átállni a forradalom oldalára, ha a kormány őt honvédtábornokká nevezné ki s egyidejűleg hozzájárulna végre a szerb vajdaság létrehozásához. A június 14-i minisztertanács tehát elfogadta Stratićirović első feltételét, s a másodikat persze elutasította, újolag felkínálta viszont a szerbeknek azokat az engedményeket, amelyeket a honvédelmi bizottmány novemberben egyszer már megajánlott nézik. És a meginduló tárgyalások megegyezésre végül nem vezettek – s nemcsak azért nem, mert a kormány ajánlatai Stratićirović-eket természetesen továbbra sem elégíthették ki, hanem azért sem, mert az alkudozások túlságosan elhúzódtak, s közben a forradalom ege az ellenséges haderők előrenyomulása folytán teljesen beborult –, a szerbek egy részével való megbékélés eshetőségének felmerülése azonban valamelyes haszonnal ennek ellenére is járt, amennyiben a kormányt ez is – mint az Andrassy és Kušljan között lezajlott eszmecsere nemkülönben – arra ösztönözte, hogy a nemzetiségi kérdésre ettől kezdve immár mindvégig fontosságának megfelelő figyelmet fordítson.

Ahhoz azonban, hogy a nemzetiségi kérdés fölött a kormány többé netrjen napirendre, még inkább hozzájárultak a román kérdés rendezését célzó tárgyalások, amelyek végül is sokkal gyümölcsözőbbeknek bizonyultak, mint a horvát meg a szerb ellenzék hangadójával folytatottak. Amiben közrejátszott – egyfelől – az, hogy a magyar–román alkudozásokban – amazoktól eltérően – nem pusztán az egymással szemben álló felek képviselői vettek részt, hanem számottevő közvetítők is, de közrejátszottak ebben – másfelől – az erdélyi román felkelősereg előréjük körülmenyei is.

Ennek a seregnak a közvetlen irányítása ugyanis sohasem került a császári hadsereg tisztejének a kezébe, hanem mindvégig a nemzeti mozgalom híveinek s közülök is éppen Iancunak és radikális társainak a kezében maradt. Attól fogva pedig, hogy márciusban a császári csapatokkal együtt a Román Nemzeti Bizottmány tagjai is kénytelenek voltak elmenekülni Erdélyből, az Erdélyi Érchezegységen körülzárt felkelőkre többé közve-

tett hatást sem gyakorolhattak már sem a császáriak, sem Bärnuék. Annál nagyobb hatást gyakorolt viszont Iancu csoportjára is az oktrojált alkotmány, amely egyszeriben napnál világosabbá tette, mennyire meg-alapozatlanok voltak Bärnuéknak az udvar iránt táplált reményei. S nyomtalanul az sem pergett le a felkelés vezérkaráról, hogy Bem nemcsak nem törekedett viszonzni a fegyverre kelt románok korábbi pusztításait, hanem a bosszúállás szellemének a jelentkezését másoknál sem tűrte, a mellette országos biztosként működő Csány pedig – bár Bemet olykor túlzott engedékenységgel vádolta s többek között azt is elrendelte, hogy aki a felkelés során kárt tett valakinek a tulajdonában, az teljes értékű kártérítést adjon a kárt szenvedettnek – maga sem habozott fellépni az olyan magyar földesurak ellen, akik káraikat felnagyították, hogy azután megint mértéktelenül kiszipolyozhassák a föld népét.

A körülmények ilyetén alakulásának az ismeretében fordult hát Kossuthhoz április közepén néhány magyarországi román országgyűlési képviselő azzal, hogy békeajánlatot kellene tenni a felkelősereg vezetőinek. S e képviselők egyikét, Dragoșt Kossuth fel is hatalmazta a tárgyalásokra. Dragoș pedig tapasztalhatta, hogy a megegyezésre az Érchegységbeli vezetők többsége, így maga Iancu és Butteanu is hajlik, jóllehet Kossuth még mindig elzárkózott az elől, hogy önkormányzatot ígérjen a románoknak, sőt az elől is, hogy az erdélyi és magyarországi románokat a román nemzet fiainak ismerje el, s ezúttal is csupán egyházi és iskolai ügyeik szabad kezelését, valamint a románlakta községek közigazgatásának román nyelvűvé tételeit ajánlotta fel nékik.

Csakhogy Iancuék a tárgyalások tartamára fegyverszünet elrendelését kérték. Kossuth viszont, aki ekkor még láthatóan a honvédsereget tavaszi győzelmeinek a hatása alatt állott, illyesmiről hallani sem akart, mi több: május 10-én egyenesen arra adott utasítást, hogy a Mócföldet körülzáró magyar haderő hadműveleteit ezután is „a legerényesebben” folytassa s „a hegyekre vonult rabló csordáknak... nyugtot ne engedjen”.¹⁹ A román felkelők ellen vezényelt magyar szabadsapok egyikének a parancsnoka, a márciusi fiatalok köréből kikerült Hatvani Imre pedig (akinek a nevét mellesleg éppen egy a románok felemelését sürgető röp-

¹⁹ Kossuth a hadügymenisztériumhoz, Debrecen, 1849. máj. 10. KLÖM XV. Sajtó alá rend. BARTA ISTVÁN. Bp. 1955. 262.

irata tette ismertté 1848-ban) – hogy kimutassa az ellenforradalom iránti kérlelhetetlenségét – önhatalmúlag már ezt megelőzően is támadást indított a tárgyalások színhelyéül szolgáló Abrudbánya ellen, majd május 6-án – figyelmen kívül hagyva az élébe siető Dragoş tiltakozását – be is vonult a városba.

És ez nemcsak a békétárgyalások azonnali megfeneklését vonta maga után, hanem egyben a szenvédélyek féktelen elfajulását is. Mert Iancu még idejében el tudott menekülni, hogy azután többszörös erőfölényben levő csapataival ellentámadást intézzen Hatvani ellen, a Dragoş által – egyébként jóhiszeműen – megnyugtatott Butteanu viszont Abrudbányán maradt és Hatvaniék fogsságába esett. S amikor 9-én Iancu végül visszafoglalta a várost, a megfutamodó Hatvani Butteanut is magával hurcolta, majd tehetetlen dühében két hét múlva fel is akasztatta foglyát. Közben meg az Abrudbányára visszatérő felkelők az ott rekedt Dragoş – attól az alaptalan gyanútól vezérelve, hogy összejátszott Hatvanival – könnyörtelenül felkoncolták, s tömegmészárlást rendeztek a város magyar lakóinak a soraiban is. Ilyen előzmények után pedig a következő hetekben a korábbiaknál is hevesebb harcok kezdődtek a felkelőszereg és az ellene felvonult magyar csapatok között, s – nem messze attól a helytől, ahol egy éve még Iancuval tanácskozott – ennek az értelmetlen testvéreharcnak az áldozatává lett sok más jobb sorsra érdemes emberrel együtt Vasvári is.

Végérvényesen azonban a magyar–román kiengesztelődés ügyét ezek a tragikus fejlemények sem juttatták zátonyra, s ez elsősorban a havaselvi emigránsoknak volt köszönhető, akik közül az oktrojált alkotmány közzététele után többen is megpróbálkoztak békéközvetítéssel. A havaselvi forradalom egyik volt katonai vezetője, Gheorghe Magheru tábornok például már március közepén levelet intézett Kossuthhoz, s ebben azt kérte, hogy Magyarországon és Erdélyben ismerjék el a románok „nemzetiséget és politikai jogait”, viszonzásul pedig felkínálta egy magyar–román szövetségi állam létrehozását, s megígérte, hogy a továbbiakban a dunai fejedelemségek románjai is fegyveres légiót fognak alakítani a magyar forradalom támogatására. Ennek a kezdeményezésnek azonban még nem lett s nem is lehetett foganatja – már csak azért sem, mivel Magheru, a létrehozandó szövetségi államról szólván, nem Havaselvének és Moldvának Magyarországgal történő egyesítéséről beszélt, hanem a

magyar nemzet és „a kilenc millió román” uniójáról,²⁰ vagyis a magyarakkal elképzelései szerint államközösségre lépő románok közé a Kárpátokon túliakon kívül odasorolta az erdélyieket és a magyarországiakat is, ezek után pedig az ő ajánlatában Kossuth csak a maga részéről mindenhalállyal fenntartani kívánt magyar államegység szétzúzására irányuló törekvések újabb megnyilvánulását láthatta. Annál eredményesebb volt viszont egy Bălcescu köréhez tartozó hírlapírónak, a havaselvei forradalom elbuktakor Erdélybe menekült Cezar Bolliacnak a működése; ő ugyanis Brassó felszabadulása után ott *Espatriatul* címen lapot indított, s a következő hónapokban egyre több olvasójával érttette meg, hogy „a népek közti egyenetlenség... és viszály...” egyedül az uralkodóházak érdekeinek felel meg s ezért igazi érdekeik az erdélyi románoktól nem a magyarok elleni harcuk továbbvitelét, hanem e harc félbehagyását követelik meg.²¹

A legnagyobb szolgálatot pedig a magyar–román megbékélés ügyének maga Bălcescu tette. Ennek a mélyen érző és logikai következetesség tekintetében is kiemelkedő embernek ugyanis kiváltképpen fájdalmas volt arra gondolnia, „milyen alávaló és ostoba szerepet” játszanak a magyar forradalom ellen háborút folytató erdélyi románok.²² Mert – vetett számot a helyzettel – az persze „nem igaz..., hogy a románokat ebben a szörnyű háborúban ne hatotta volna át és ne lekesítette volna a nemzeti érzület és a szabadság szeretete”. Azt azonban ennek ellenére sem lehet elmondani róluk, hogy a valóságban is „a szabadságért küzdenek”, hiszen hagyván „magokat megcsalatni az osztrákoktól”, „a szabadságért a legelavultabb, legszörnyűbb és legpiszkosabb zsarnokság zászlaja alatt” szálltak síakra.²³ S Bălcescu természetesen tisztában volt azzal, hogy a román nemzeti érdekek érvényesítésének magyar földön nemcsak a

²⁰ Magheru Kossuthhoz, Baden, 1849. márc. 4/16. Kivonatosan közli: MIRON CONSTANTINESCU, Un document de mars 1849 d'une importance européenne (In: Nouvelles Études d'Histoire. IV.) Bucarest, 1970. 202.

²¹ Lásd az *Espatriatul* 1849. márc. 25-i 1. sz.-ának vezérceikkét (In: 1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről) H. n. é. n. [Bp. 1948]. 161.

²² Erről Bălcescu Ion Ghicához, Pancsova, 1849. máj. 12. (Bălcescu Miklós válogatott írásai (továbbiakban: BMVÍ) Szerk. és bev. I. TÓTH ZOLTÁN, Bp. 1950. 178.

²³ Erről Bălcescunak az első balázsfalvi nemzeti gyűlés 3. évfordulóján Párizsban tartott beszéde. Kivonatosan közli: JANCSÓ BENEDEK, Szabadságharcunk és a dako-román törekvések. Bp. 1895. 66–67.

Habsburgok állanak útjában, hanem a magyarok is. De tisztában volt azzal is, hogy a Habsburg-birodalom népeinek legfőbb elnyomói mégis csak a Habsburgok, s ezért azt vallotta, hogy ezeknek a népeknek „előbb közösen kellene kivívniok [a Habsburg uralom alól] felszabadulásukat s csak azután foglalkozniok a maguk részleges felszabadításával”, ami magyarár azt jelenti, hogy egyelőre „mindazoknak, akik szeretik a szabadságot, szükségszerűen támogatniok kell a magyarokat” Habsburg-ellenes harcukban, a másodlagos fontosságú kérdések rendezését pedig későbbre kell halasztaniok.²⁴

Ezek a felismerések indították tehát Bălcescut arra, hogy 1849 tavaszán maga is újabb kísérletet tegyen az erdélyi románoknak a magyarokkal való megbékítésére, sőt a magyarok oldalán történő felsorakoztatásukra is. S tudván, hogy ehhez elengedhetetlen az erdélyi románok nemzeti követeléseinek legalább részleges kielégítése, első lépésként a magyar forradalom vezetőit szándékozott a korábbiaknál nagyobb engedmények tételere bírni. Mivel azonban a magyar vezetőket elriasztani semmiképpen sem akarta, arra eleve nem is gondolt, hogy az erdélyi románok összes követelésének azonnali kielégítésére szólítsa fel őket. Hiába vallotta tehát egyébként maga is Magyarország föderatív köztársasággá alakításának a szükségét: mikor május végén Debrecenbe érkezett s megkezdte tárgyalásait Kossuthtal és Batthyány Kázmérral, a föderáció gondolatát eleve fel sem vetette, s még csak azzal a követeléssel sem hozakodott elő, hogy a magyarok mondjanak le a magyar országgyűlés tanácskozásainak egynyelvűségéről. Annál inkább igyekezett viszont megértetni tárgyalófeleivel, mennyi hasznuk származnék a magyar–román megegyezésből a magyaroknak is s mennyi káruk a megegyezés elmaradásából. Erősen hangsúlyozta ezért, hogy Magyarország csupán kétféle jövő között választhat: „vagy arisztokratikus-monarchikus lesz, Ausztriával összekötve, vagy demokratikus, egyesülve a románokkal”²⁵; s nyomatékosan kiemelte, hogy a nemzetiségeket magyar részről „ minden áldozat árán ki kell békíteni..., mert különben azzá lesznek Magyarország számára, ami Lengyelország és Írország Oroszország és Anglia számára”.²⁶ Amikor

²⁴ Lásd: Bălcescu Ghicához, Pest, 1849. jún. 6. BMVÍ 186–188.

²⁵ Erről: Bălcescu Ghicához. Pest, 1849. jún. 25. BMVÍ 191.

²⁶ Bălcescu Ghicához, Pest, 1849. jún. 6. BMVÍ 187.

pedig Kossuth megjegyezte, hogy ha az erdélyi románok „függetlenségiük és Havaselvével való egyesülésük” kiharcolásáért fogtak volna fegyvert, azt még csak megértené (bár helyeselní persze azt sem tudná), azt azonban, hogy céljuk látnivalónan csupán a birodalmi egység megszilárdítása, már megérteni sem képes: Bálcescu nemcsak megerősítette, hogy az erdélyi románok valóban nem törekednek Havaselvével való egyesülésre, de azt is leszögezte, hogy Erdélyt a magafajta havaselveiek sem szándékoznak elszakítani Magyarországtól, ellenkezőleg: „inkább egyesíteni” akarják véle, „sőt még ennél is többet”, egy Magyarországra és a dunai fejedelemiségekre kiterjedő konföderációt is szívesen nyélbeütnének.²⁷

Hanem Bálcescu így is kereken négy hétag volt kényetlen várni, hogy egyáltalán érdemi választ kapjon előterjesztéseire. A kormány pedig még ekkor is minden össze azt ajánlotta fel, hogy biztosítja a románok számára egyházi és iskolai ügyeik tetszséük szerinti intézésének a jogát s engedélyezi a román lakta községek közigazgatásának román nyelvűvé tételeit. Míg nem azután július elején egyik napról a másikra mégiscsak fordulat következett be a kormány politikájában. Amiben a legfőbb okon, a hadihelyzet hirtelen és rohamos megrombolásán kívül közrejátszott Iancu újabb kéznyújtása is. Mert Iancu – nem tudván szabadulni attól az aggodalomtól, hogy az udvari körök minden mellékük szegődött nemzetiségi politikust „csak eszköznek akarnak felhasználni”²⁸ – június végén az Abrudbányán történtek ellenére két levelet is eljuttatott a magyar forradalom tábora, s mindenkorban határozottan kinyilvánította, hogy ha a magyarok végre jobb belátásra térnének, akkor még mindig kész lenne felhagyni az ellenük vívott harccal, mivel ő is azt vallja, hogy amint „a két testvérvárosban a magyar nem beszélhet létről és jövőről a román nélkül”, úgy „a román sem a magyar nélkül”.²⁹ Ezek a megnyilatkozások pedig a kormánykörökbén egyszerre elültették azt a reményt, hogy ha magyar részről némi

²⁷ Erről: Bálcescu Ghicához, Debrecen, 1849. máj. 29. BMVÍ 181.

²⁸ Szavait idézi: JANCSÓ BENEDEK, A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. Bp. 1899. 760.

²⁹ Iancu Simonffy József alezredeshez, Topánfalva, 1849. jún. 15/27. Közli: Documente la istoria revoluției ungur. din an. 1848/9. Corespondentie relative la luptele romanilor din Transilvania cu ungurii. Red. ALEXANDRU ROMANU. *Transilvania*, 1877. 54–56.; illetve Iancu Ioan Gozman Bihar megyei képviselőhöz, Topánfalva, 1849. jún. 15/27. Közölve: uo. 64–65. (Az idézet az előbbiből.)